ECONSTOR
Make Your Publications Visible.

A Service of

ZBW Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft
Leibniz Information Centre for Economics

Jagrén, Lars

Working Paper

Företagens tillväxt i ett historiskt perspektiv

IUI Working Paper, No. 165

Provided in Cooperation with:
Research Institute of Industrial Economics (IFN), Stockholm

Suggested Citation: Jagrén, Lars (1986) : Företagens tillväxt i ett historiskt perspektiv, IUI Working Paper, No. 165, The Research Institute of Industrial Economics (IUI), Stockholm

This Version is available at:
https://hdl.handle.net/10419/94798

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

WWW.ECONSTOR.EU

Mitglied der Leibniz-Gemeinschaft

DEL II
SPECIALSTUDIER

Kapitel III

Företagens tillväxt i ett historiskt perspektiv

av Lars Jagrén

Innehåll

		Sida
1	**Inledning**	237
1.1	Disposition	242
2	**Storföretagens tillväxtmönster**	242
2.1	Storföretagens tillväxt 1880–1983	242
2.2	Intern och extern tillväxt 1946–83	245
2.3	Enskilda företags tillväxt	248
2.4	Kan storföretagen fortsätta växa?	258
2.5	Industriföretaget i allmänhet	259
2.6	De största företagen 1924/1925, 1944/1945 och 1983	261
3	**Små och medelstora företags tillväxt**	267
3.1	Nyetableringarnas storlek och betydelse	267
3.2	Småföretagens tillväxt	269
3.3	Nyetablerade teknikföretags tillväxt	273
3.4	Sammanfattning av småföretagens tillväxt	277
3.5	Kulissföretagen	278
4	**Avslutning**	280
Bilaga 1	**Koncernfakturering 1880–1983**	282
Bilaga 2	**Förädlingsvärde 1950–83**	283
Litteratur		284

Figurer

1	Några företags andelar av svensk industriproduktion 1685–1980	237
2	De studerade företagens andel av svensk industrisysselsättning och svenskt förädlingsvärde	243
3	Företagens tillväxt totalt (Sverige och utlandet) fördelad på intern och extern tillväxt 1946–83	248
4	Enskilda företags tillväxt 1880–1980	250–254

5 Antal nya företag i procent av beståndet samt sysselsättningstillskott genom nya industriföretag 268

6 Nyetablerade företag 1965–74, 1980 års situation 274

Tabeller

1 Sysselsättningstillväxt inom Sverige för några olika branscher och företagsgrupper 1970–83 238

2 Sysselsättningstillväxt inom USA för några olika branscher 1970–83 239

3 Jämförelse mellan storföretagens betydelse i några olika länder 1983 240

4 Svenska storföretags storlek 1972 och 1983 jämfört med de största företagen i några olika länder 240

5 Basdata 1983 om de studerade företagen 243

6 De studerade företagens anställda i Sverige 1880–1983 244

7 Företagsförvärv och avyttringar 1945–83 246

8 Intern sysselsättningsökning och företagsköp i de studerade företagen 1946–83 247

9 Andel anställda i Sverige och utlandet samt totala sysselsättningen 1880–1983 256–257

10 Tillverkningsindustrins saluvärde fördelat på branscher 1915–80 263

11 De 15 största företagen 1924/1925 efter antal anställda i Sverige 264

12 De 15 största företagen 1944/1945 efter antal anställda i Sverige 265

13 De 15 största företagen 1983 efter antal anställda i Sverige 266

14 Bestående småföretag 1954–70 270

15 Bestående småföretag 1954–82 270

16 Antal anställda i företag etablerade 1954–58 271

17 Antal anställda i bestående företag 1958–82 272

18 Sysselsättningen inom de 256 undersökta företagen 272
19 Antal expansiva respektive kontraktiva företag 273
20 Jämförelse mellan företagssamplen 275
21 Finansiell struktur och tillväxt i ett artificiellt företag 2, 6, 10 och 14 år efter starten 276
22 Exempel på snabbväxande företag 1965–83 279

1 Inledning

Svensk industris, och därmed svensk ekonomis, utvecklingsmöjligheter beror givetvis till en viss del på hur den ekonomiska politiken lyckas i termer av inflation, kostnadsökningar m m. Av minst lika stor betydelse – och naturligtvis beroende av de förstnämnda faktorerna – är emellertid utvecklingen och tillväxten inom de enskilda företagen. Det är på denna mikronivå som vår ekonomiska framtid i realiteten bestäms. Utvecklingen i övrigt må vara aldrig så positiv, lyckas inte företagen vad gäller produkter, marknader, nyetableringar och omstruktureringar, blir tillväxten ändå svag. Denna schumpeterianska syn har vad gäller förkrigstiden diskuterats ingående såväl empiriskt som teoretiskt av Dahmén (1950). Hypoteser och grundtankar i detta kapitel är till stor del påverkade av Dahmén-Eliasson (1980).

En bra utgångspunkt för den fortsatta diskussionen utgör figur 1. Där visas olika svenska storföretags andel av industriproduktionen i ett långt historiskt perspektiv. Figuren belyser på ett slående sätt olika företags uppgång och tillbakagång. Figuren bör självfallet ses som en illustration då dataunderlaget i vissa fall varit bristfälligt och beräkningarna schematiska.

En andra utgångspunkt ges i tabell 1, där en sammanställning av sysselsättningsutvecklingen i Sverige fördelad på ett antal delbran-

Figur 1 Några företags andelar av svensk industriproduktion 1685–1980

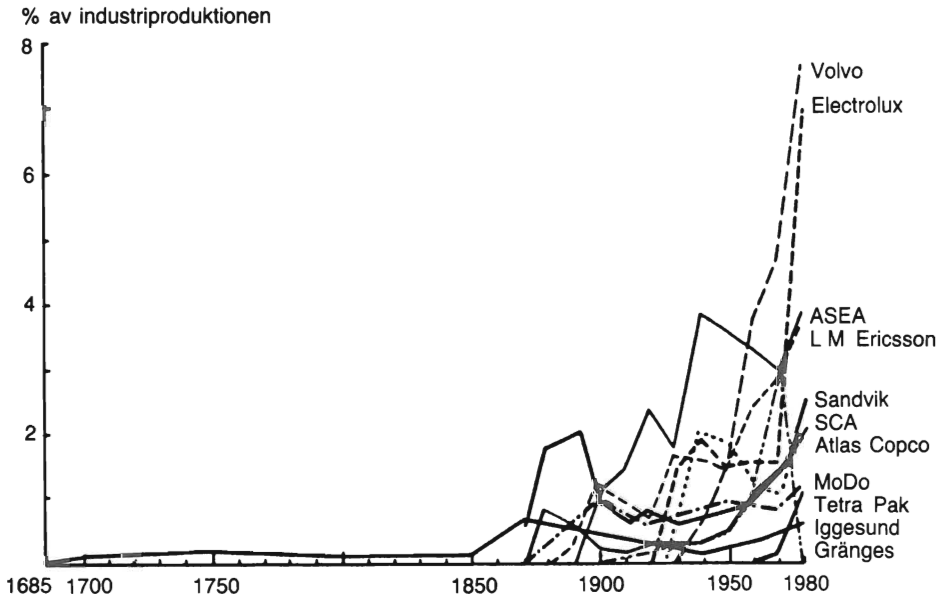

Källor: Företagshistoriker, årsredovisningar samt egna beräkningar.

Tabell 1 Sysselsättningstillväxt inom Sverige för några olika branscher och företagsgrupper 1970–83
1 000 personer

	1970	1974	1978	1983
Privat näringsliv	3 106	3 017	2 922	2 838
därav a) privata tjänster exkl "business services"	1 576	1 526	1 551	1 507
b) "business services"	78	91	99	116
c) tillverkningsindustri och gruvor	1 055	1 040	980	888
d) byggnadsindustri	369	331	297	290
e) el- och vattenverk	28	29	31	34
Läkemedelsindustri	5	6	8	9[a]
Företag startade 1954–58	12–15	–	–	12–15
därav genomgående	10–12	–	–	12–15
Största internationaliserade företagen[b]				
a) 5 största	113	129	120	139
b) 10 största	172	192	180	197
c) 20 största	263	290	267	260[a]
d) 40 största	350	377	347	328[a]
Totalt antal anställda i tillverkningsindustri och gruvor (1c) minus (2) och (4d)	700	657	625	551

[a] 1982.

[b] För en definition av företagsgruppen se Eliasson m fl (1985).

Anm: Sysselsättningen inom industrin skiljer sig mellan Nationalräkenskaperna och SOS Industri på grund av olikheter i behandlingen av deltidsarbetande.

Källor: Nationalräkenskaperna, SOS Industri, IUI.

scher och företagsgrupper finns redovisad. Som tabell 1 visar har utvecklingen efter 1970 karakteriserats av ett minskande antal anställda i det privata näringslivet. Nedgången har varit speciellt kraftig inom tillverkningsindustrin och gruvnäringen. Vissa delbranscher karakteriseras dock av tillväxt, t ex läkemedelsindustrin och de 10 största internationaliserade företagen. En annan bransch som vuxit snabbt är tjänstegrenen "business services" som inkluderar olika typer av uppdrags- och konsultverksamhet. Denna bransch domineras av små och medelstora företag.

Dessa resultat påminner om dem som Carlsson (1986) redovisar för USA (tabell 2). Nedgången i antalet sysselsatta i tillverkningsindustrin har dock varit mindre och uppgången i "business services" större i USA än i Sverige. Som framgår av tabell 2 har tjänstesek-

Tabell 2 Sysselsättningstillväxt inom USA för några olika branscher 1970–83
1 000 personer

	1970	1974	1978	1983
Tillverkningsindustrin	19 366	20 078	20 505	18 497
"Business services"	2 452	(3 000)	4 806	6 833
Tjänstesektorn totalt	–	45 597[a]	51 742[b]	54 358[c]

[a] 1972 [b] 1977 [c] 1982.

Källa: Carlsson (1986).

torn som helhet expanderat i USA, vilket inte varit fallet i Sverige. Resultat från studier refererade i Du Rietz (1985) tyder på att en avsevärd del av tillväxten i USA skett i små och nyetablerade företag, också detta en olikhet i jämförelse med situationen i Sverige.

Denna första sammanställning belyser bl a den alltmer dominerande roll de största svenska industriföretagen under 60- och 70-talen kommit att få inom det svenska näringslivet (se också t ex Eliasson m fl, 1985). Deras andel av svensk industriproduktion, sysselsättning, export, FoU m m har trendmässigt ökat. De största företagens dominans är, som visas i Oxelheim (1984) betydligt större i Sverige än i de andra nordiska länderna. Även jämfört med förhållandet i flertalet industriländer spelar de svenska storföretagen en mer dominerande roll i ekonomin. Om vi mäter storföretagens[1] betydelse utifrån relationen mellan företagens totala antal anställda och den inhemska industrisysselsättningen får vi det mönster som visas i tabell 3. Koncentrationen, mätt på detta sätt, är mer än två till tre gånger så hög i Sverige som i flertalet andra länder, med undantag för Schweiz där de största företagen dominerar i än högre grad.[2] En del av förklaringen är sannolikt att de svenska och schweiziska företagen är mer internationaliserade än flertalet andra länders företag med större hemmamarknader. Detta har vi dock inte haft möjlighet att studera närmare.

De svenska storföretagen har under 70-talet expanderat snabbare än flertalet utländska storföretag. Storleksskillnaderna (mätt utifrån antalet anställda) har därmed minskat något. Detta visas i tabell 4, i vilken också framgår hur stora de svenska storföretagen är jämfört med sina internationella konkurrenter.

Storföretagens snabba tillväxt kan förklaras delvis av en stark

[1] Endast industriföretag. Byggföretag, grossistföretag, transportföretag och samhällsföretag ej medräknade. Företagen är rangordnade efter antalet anställda.

[2] Ytterligare ett möjligt undantag är Nederländerna, där dock data av pålitlig kvalitet saknas.

Tabell 3 Jämförelse mellan storföretagens betydelse i några olika länder 1983
Mätt som företagens totala antal anställda i relation till industrisysselsättning i respektive land.
Procent

	Sverige	USA[a]	Stor-britannien[b]	Italien	Japan	Frankrike	Väst-tyskland	Canada	Schweiz
5 största	21,6	7,9	10,6	13,6	3,4	11,5	10,8	11,8	53,7
10 största	36,2	11,2	16,8	15,3	5,2	17,1	16,5	16,7	73,2
20 största	46,4	15,3	25,5		7,2		21,6		
40 största	57,0	21,4							

[a] 1984.

[b] Shell och Unilever ej medräknade.

Källor: Fortune, Årsredovisningar, EGs officiella statistik rörande industrisysselsättningen.

Tabell 4 Svenska storföretags storlek 1972 och 1983 jämfört med de största företagen i några olika länder

	Genomsnittsstorlek antal anställda svenska storföretag		Storlek i % av genomsnittsstorleken för företag från några olika länder											
			USA		Storbritannien		Västtyskland		Frankrike		Schweiz		Japan	
	1972	1983	1972	1983	1972	1983	1972	1983	1972	1983	1972	1983	1972	1983
5 största	50 530	66 974	11,2	15,1	23,1	40,0	25,9	30,0	39,2	41,0	72,3	79,0	–	50,0
10 största	39 457	47 005	12,3	14,8	23,0	35,5	25,1	27,4	36,1	38,9	85,0	81,4	–	45,1
20 största	27 420	31 320	12,6	14,5	21,6	31,1	24,7	28,0					–	43,6
40 största	17 983	19 517	12,2	12,9										

Källor: Fortune, Financial Times, Vision, Årsredovisningar (olika år).

intern tillväxt, t ex satsningar på expansiva marknader, delvis av ett stort antal företagsköp som tillfört koncernerna kompletterande verksamheter och kunskaper. Företagen har genomgått en kontinuerlig strukturomvandling, som medfört att de under de senaste decennierna väsentligen ändrat karaktär och utseende.

Samtidigt står det dock klart att det behövs en ständig föryngring och förändring i toppskiktet för att upprätthålla tillväxten i ekonomin. En springande punkt är därvidlag frågan om vilka företag som kan komma att utgöra morgondagens storföretag. Figur 1 är i detta sammanhang belysande. Figuren visar hur ett antal företags andel av svensk industriproduktion förändrats historiskt sett.

Syftet med denna studie är att pröva den hypotes om den experimentellt organiserade ekonomin som formulerades i kapitel II genom att studera tillväxtförloppet eller livscykeln hos ett antal olika svenska företag. Detta är dels informativt i sig, dels en delförklaring till företagens omstruktureringsprocess. Vi studerar företagen såsom finansiella enheter (beslutsenheter) och koncentrerar därför intresset till den externa strukturomvandlingen.[1] Huvuddelen av studien ägnas åt att beskriva tillväxt- och strukturomvandlingsförloppet för de största svenska företagen, men även – som jämförelse – för ett antal andra företagsgrupper; småföretag, tekniktunga nyetablerade företag, de potentiella storföretagen samt "industriföretagen i genomsnitt". Studien innehåller också ett avsnitt som presenterar förändringarna bland de 15 största företagen mellan 1924/1925, 1944/1945 och 1983. Detta möjliggör en kortfattad diskussion om dels stabiliteten och tryggheten i att vara stor, dels utvecklingen i de företag som försvunnit från listan.

Studien strävar i första hand mot att belysa tillväxten hos de storföretag som idag dominerar svensk industri, men uppmärksamhet ägnas även de företagsgrupper som framöver förväntas kunna ta över en växande andel av produktionen allteftersom de idag dominerande företagen tappar tillväxtmomentum. I denna formulering ligger den experimentellt organiserade ekonomins huvudhypotes, nämligen att inte ens de största företagen kan räkna med att ha ett oändligt liv. Förr eller senare råkar de ut för den teknologiska konkurrensens nyckfullhet och får stryka på foten, som flera storföretag fick göra under 70-talet. En central deluppgift för studien blir därför att uppskatta de tidsperspektiv som gäller i företagens etablerings-, expansions- och avvecklingsförlopp. Bland de frågor vi kommer att ställa märks därför:

[1] Företagens interna strukturomvandling beskrivs och analyseras inom två pågående projekt vid IUI.

- Hur snabbt har storföretagen växt?
- Vilka potentiella storföretag väntar i kulisserna?
- Vilken tillväxt finns i de nyetablerade småföretagen?

1.1 Disposition

Studien disponeras på följande sätt. I avsnitt 2 beskrivs storföretagens tillväxt 1880–1983 på både aggregerad och individuell nivå. Vidare studeras kortfattat företagsköpens betydelse för tillväxten samt den företagsinterna strukturomvandlingen. I avsnittet presenteras också statistik över de största företagen 1924/1925, 1944/ 1945 och 1983 samt vad som hänt dem som försvunnit från listorna för de tidigare åren. Avsnittet avslutas med en avdelning som behandlar tillväxten hos industriföretag i allmänhet mellan 1920 och 1980.

I studiens tredje avsnitt beskriver vi nyetableringarnas betydelse samt tillväxten i de mindre och medelstora företagen. De företagsgrupper vi studerar utgörs av småföretag etablerade 1954–58, nyetablerade tekniktunga småförtag samt nästa generation potentiella storföretag (kulissföretagen). Studien avslutas därefter med en sammanfattning.

2 Storföretagens tillväxtmönster

2.1 Storföretagens tillväxt 1880–1983

De storföretag vi studerar i detta avsnitt utgörs av de 10 största utlandsetablerade företagen, rangordnade efter antalet anställda utomlands 1978 (se tabell 5). Valet av denna grupp möjliggör jämförelser med Swedenborgs (1982), Eliassons (1984) och Eliassons m fl (1985) resultat. Företagsurvalet skulle endast ändras måttligt om vi i stället valt företag efter fakturering eller export. I stort sett samma företag dominerar svenskt näringsliv oberoende av vilket urvalskriterium vi väljer.

Storföretagens utveckling sedan 1880 har varit snabb jämfört med industrigenomsnittet (se figur 2). 1880 hade de 10 företagen totalt (endast 4 hade ännu etablerats) mindre än 1 000 anställda; 1983 hade de tillsammans drygt 420 000 anställda, varav ca 200 000 i Sverige.

Tabell 5 Basdata 1983 om de studerade företagen

Företag	Omsättning Mkr	Sysselsättning Sverige	Sysselsättning Utlandet	Startår
Electrolux	32 146	30 428	58 472	1919
SKF	16 191	8 238	34 472	1907
Ericsson	25 766	32 677	37 746	1876
Sandvik	10 119	10 863	14 807	1862
Volvo	99 460	57 147	19 129	1926
Swedish Match	8 452	6 593	11 760	1917
Atlas Copco	8 093	4 978	11 996	1873
Alfa Laval	9 250	5 632	10 352	1878
AGA	5 458	3 640	7 662	1904
ASEA	30 229	37 237	19 423	1883

Källa: Årsredovisningar.

I den följande beskrivningen av denna utveckling kommer vi att koncentrera oss på antalet anställda som ett mått på tillväxten. Valet av detta mått beror dels på bristen på bättre data, dels på att det inte, såsom t ex faktureringen, varierar på grund av prisfluktuationer. Utvecklingen visas dels i tabellform, dels i diagram för de enskilda företagen.

Figur 2 De studerade företagens andel av svensk industrisysselsättning och svenskt förädlingsvärde

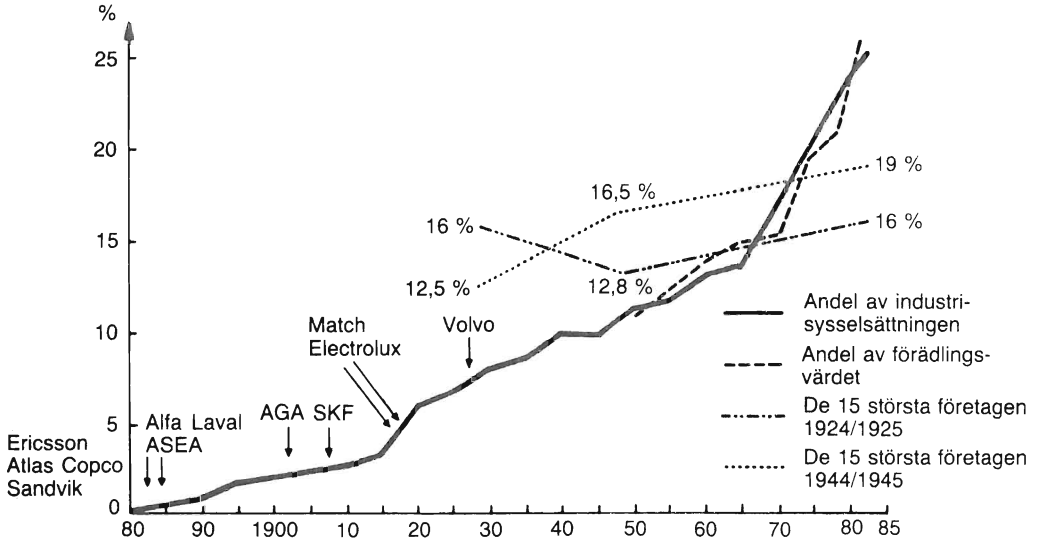

Anm: Ericsson, Atlas Copco och Sandvik startade före 1880.

Källa: Se tabell 6.

Av tabell 6 framgår att företagens andel av svensk industrisysselsättning[1] ökat från ca 0,5 % 1880 till 7,8 % 1930 och 25,5 % 1983. Andelen har varit kontinuerligt växande, men ökningstakten höjdes betydligt under 60- och 70-talen, främst som en följd av en ökad fusionsverksamhet. Hoppet mellan 1920 och 1930 beror främst på bildandet av Swedish Match, som redan från början kom att ha ca 8 000 anställda.[2]

Dessa storföretag har vuxit avsevärt snabbare än industrisysselsättningen totalt. Detta gäller även för samtliga enskilda bolag med undantag för SKF och Swedish Match. Vi kan också notera att tillväxten varit speciellt snabb under 60- och 70-talen då dessa bolags sysselsättning fortsatte att stiga även när industrisysselsättningen totalt minskade.

För att belysa tillväxten kan vi jämföra med sysselsättningsutvecklingen för de 15 största företagen 1924/1925 respektive 1944/1945 (se figur 2). Båda dessa år hade de 15 största företagen ca 16 % av industrisysselsättningen. Denna andel var 1982 för toppföretagen 1924/1925 fortfarande ca 16 %, efter att ha varit nere i ca 12 % 1945. För toppföretagen 1944/1945 hade den ökat till knappt 19 %. I båda fallen ser vi att tillväxten för respektive grupp varit betydligt lägre än för de här studerade företagen, främst beroende

Tabell 6 De studerade företagens anställda i Sverige 1880–1983

År	Antal anställda i Sverige	Andel av tillverkningsindustrins sysselsättning, %
1880	1 000	0,5
1890	1 900	0,9
1900	5 700	2,0
1910	8 350	2,5
1920	27 145	5,9
1930	38 850	7,8
1940	61 010	9,8
1950	86 875	11,0
1960	115 459	12,9
1970	155 374	16,9
1980	204 481	23,6
1983	197 433	25,5

Källor: Årsredovisningar, företagshistoriker m m.

[1] Enligt industristatistiken som är den enda källa som har så långa historiska tidsserier.

[2] Vi har inte haft möjlighet att följa de i Swedish Match ingående delarna för tidigare år.

på det stora antal basvaruföretag som fanns på listorna respektive år (se även avsnitt 2.6) och som vuxit långsamt.

En viktig aspekt på företagens tillväxt som man lätt bortser ifrån är att flertalet av företagen vid ett eller flera tillfällen befunnit sig i ytterst allvarliga krislägen, ibland t o m på ruinens brant. De företag vi studerar har ridit ut dessa kriser. Andra företag, ibland med snarlika karakteristika, har gått under eller blivit uppköpta. Vilka företag som klarat sig beror givetvis i hög grad på företagsledningens och ägarnas kompetens, finansiella styrka och uthållighet, men också – i inte ringa mån – på slumpen. Detta förhållande innebär att det är så gott som omöjligt att sia om företagens framtida utveckling.

Bland exemplen på allvarliga kriser bland de studerade företagen kan nämnas att Atlas Copco, som efter en storslagen början, mellan 1877 och 1887 genom kontinuerliga, betydande förluster hamnade i en mycket brydsam situation. Först efter omfattande rekonstruktionsförhandlingar kunde företaget rekonstrueras 1890. Även mellan 1917 och 1923 tog sig företaget igenom betydande svårigheter, bl a som en följd av bortfallet av den ryska marknaden. Antalet anställda minskade t ex från 1 440 1917 till 325 1923. Alfa Laval kom in i en allvarlig finansiell kris under slutet av 1880-talet till följd av en schism om kontrollen över företaget mellan Oscar Lamm och Gustaf de Laval, liksom Ericsson på 1930-talet till följd av bl a förluster i utländska dotterbolag, men främst på grund av Ivar Kreugers olika finansiella transaktioner (bl a med ITT). Under såväl Atlas Copcos som Ericssons kriser spelade dominanta ägare en viktig roll för företagens förmåga att klara sig (Se Dahmén-Eliasson 1983, s 115 och 119). Kriserna har tvingat fram rekonstruktioner, ägarbyten och strategiförändringar, dvs forcerat fram en anpassning av organisationens form och mål.

Intressant att notera är även det faktum att det är en tidskrävande process att växa sig så stor som dagens storföretag gjort. *De studerade företagen har i genomsnitt behövt 25 år för att nå antalet 1 000 anställda i Sverige,* och detta i en tid då arbetsintensiteten var betydligt högre än idag. (Jämför med de resultat över småföretagens tillväxtmönster som redovisas nedan i avsnitten 3.2 och 3.3, samt med Eliassons (1984) studie av de största exportföretagen 1982.)

2.2 Intern och extern tillväxt 1946–83

Som visats i Eliasson m fl (1985) har en betydande del av tillväxten skett genom företagsköp. Antalet företagsförvärv och avyttringar har, som framgår av tabell 7, ökat starkt sedan slutet av 60-talet.

Tabell 7 Företagsförvärv och avyttringar 1945–83
Förvärv och avyttringar avser juridiska enheter ("bolag")

	Antal förvärv		Antal avyttringar	
	1946–68	1969–83	1946–68	1969–83
Den studerade gruppen	166	310	31	137
därav Electrolux	10	104	0	24

Anm: Som förvärv respektive avyttring räknas när mer än 50 % av företagets aktiekapital köpts eller sålts. Köp av hälftenägda bolag räknas således *inte* med.

Källor: Rydén (1971) samt egna beräkningar.

Data för att fördela sysselsättningstillväxten på intern och extern (företagsköp) expansion finns endast på aggregerad koncernnivå, dvs *inklusive utlandsdelarna,* fr o m 1946.[1]

På grund av brister i datamaterialet är våra beräkningar schablonmässiga, men de visar ändå på intressanta drag i utvecklingsförloppet. Vad vi gjort är följande: för perioden 1946–68 har vi utnyttjat Rydéns (1971) siffror, för perioden 1969–83 har antal anställda i nyinköpta företag minus antal anställda i avyttrade företag för varje år beräknats per studerat företag. Dessa siffror över nyanställda har sedan summerats och dragits ifrån den totala sysselsättningsökningen. Skillnaden har vi här kallat intern tillväxt. Så snart ett företag köpts räknas därmed all senare tillväxt som intern.

Under perioden 1946–68 ökade gruppen totalt sin sysselsättning med ca 150 000 personer, varav ca 41 000 var anställda i uppköpta bolag vid uppköpstidpunkten. Under perioden 1969–75 ökade sysselsättningen med ca 148 000 personer, antalet anställda i uppköpta företag uppgick till ca 52 000. Under perioden 1976–83 slutligen minskade antalet anställda (i Sverige och utlandet) totalt med knappt 7 500 personer. Antalet personer i under perioden uppköpta företag uppgick dock till drygt 74 000 personer. Den "interna" sys-

[1] På grund av datamaterialets beskaffenhet underskattar redovisningen, för gruppen totalt, företagsköpens betydelse. Om ett av företagen köper ett dotterbolag av ett annat i gruppen ingående företag, blir nettoresultatet i tillväxthänseende 0, dvs att ingen tillväxt har skett. Köpens betydelse kommer därför att underskattas. Företagsköpens betydelse är därmed ännu större än sammanställningen visar. Vår analys tyder dock på att detta problem inte är så stort; de större köp som kan räknas dit är Ericssons köp av Facit från Electrolux, Volvos köp av Olofströmsverken från Alfa Laval samt Alfa Lavals köp av Stal refrigeration från ASEA.

Tabell 8 Intern sysselsättningsökning och företagsköp i de studerade företagen 1946–83
1 000 anställda

	Antal anställda periodens slutår	Intern sysselsättnings-förändring	Sysselsättnings-förändring genom företagsköp	Totalt
Samtliga tio företag				
1946–68	283	109	41	150
1969–75	431	96	52	148
1976–83	423	–81	74	–7
1946–83	423	124	167	290
Gruppen exkl Electrolux				
1946–68	262	102	37	139
1969–75	365	80	22	103
1976–83	334	–73	42	–31
1946–83	334	110	101	211

Källor: Rydén (1971) samt egna beräkningar.

selsättningen minskade därmed med ca 81 000 personer (se tabell 8). Företagsköpen har således fått en allt större betydelse för företagens expansion.

Ett alternativt sätt att visa samma utveckling utgör figur 3. Vi har där antagit att tillväxten är densamma för företagets olika delar. Om de anställda i företag, uppköpta 1946–68, 1968 svarar för X % av antalet anställda, räknas X % av den interna tillväxten 1969–75 bort, då den antas icke ha kommit till stånd utan det föregående företagsköpet. Motsvarande beräkningar har genomförts för perioden 1976–83. Resultaten skiljer sig dock endast i ringa mån från dem som redovisas i tabell 8.

Utvecklingen från intern till extern tillväxt gäller för så gott som samtliga av de enskilda företagen och beror i hög grad på att de alla är mogna företag med stark marknadsinriktning. Detta nödvändiggör företagsköp som ett sätt att komma in på, eller öka, marknaderna.

Figur 3 Företagens tillväxt totalt (Sverige och utlandet) fördelad på intern och extern tillväxt 1946–83

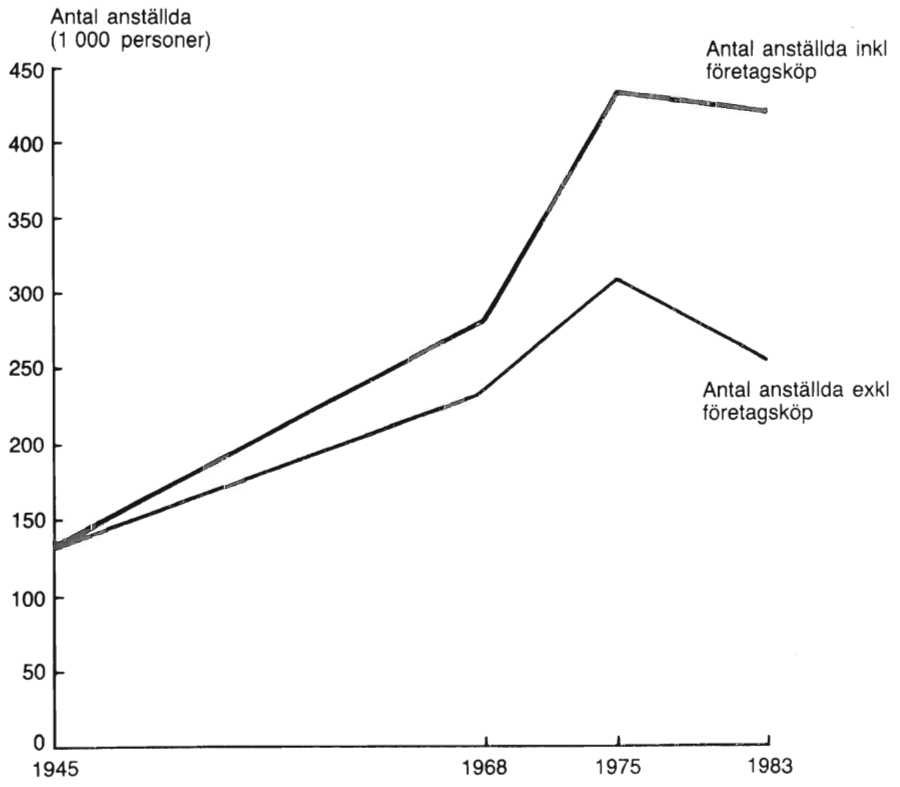

Källor: Rydén (1971) samt egna beräkningar.

2.3 Enskilda företags tillväxt

Electrolux (se figur 4a) har vuxit snabbt under större delen av sin verksamhetsperiod. 1920 var antalet anställda i Sverige ca 100, 1950 ca 4 100 och 1983 ca 32 000. Totalt var antalet anställda ca 11 000 1950 och och knappt 89 000 1983. Tillväxten baserades till att börja med enkom på dammsugare som marknadsfördes via hemförsäljning. Senare tillkom kylskåp, golvbonare och tvättmaskiner. I början på 60-talet breddades sortimentet med spisar, frysskåp m m via köpet av Elektrohelios. För tiden efter 1968 kan en mycket snabb expansion noteras, såväl vad gäller "traditionella" som nya områden. Över 100 företag köps in och knappt 30 verksamheter säljs av eller avvecklas. Flertalet av köpen gäller verksamheter som ligger nära bolagets "gamla" område; hushållsmaskiner. Genom

förvärven tillförs emellertid Electrolux en rad andra verksamheter, t ex gräsklippare, motorsågar, kraftresurser och tung verkstadsrörelse. Köpen har i hög grad finansierats genom försäljning av de inköpta företagens realvärden, t ex kraft och skog. Figur 4a belyser utvecklingen av Electrolux tillväxt i Sverige. Värt att notera är att tillväxten utomlands varit minst lika snabb.

SKF (se figur 4a) har i Sverige vuxit i en långsammare takt än Electrolux, speciellt under de senaste decennierna. 1910 hade SKF i Sverige ca 600 anställda, 1940 ca 9 000 och 1983 drygt 8 200. Totalt sett ökade antalet anställda till ca 28 000 1940 och ca 43 000 1983. Den relativt långsamma tillväxten inom landet beror dels på att expansionen redan tidigt främst skedde genom etablering av producerande dotterbolag utomlands för att kunna bryta sig in på marknaderna, dels på att SKF i hög grad blivit kvar vid sin ursprungliga specialisering på kullager. Vissa betydelsefulla breddningsköp har dock gjorts, t ex Hofors Bruk för att säkerställa högkvalitativa stålleveranser och Lidköpings Mekaniska Verkstad som tillverkar verktygsmaskiner. SKFs tillväxt utomlands har varit snabbare, huvudsakligen en följd av etableringar på utländska marknader respektive köp av utländska kullagertillverkare.

Ericssons (se figur 4a) tillväxt har varit fluktuerande men oavbruten fram till de allra senaste åren. 1880 var arbetsstyrkan i Sverige ca 20 personer, 1930 ca 7 500 och 1983 knappt 33 000. Totalt sysselsatte koncernen 1930 ca 15 000 personer, 1983 drygt 70 000. Ericssons tillväxt har i stort baserats på telefoner och telefonteknologi under hela denna period. En rad kompletterande verksamheter har dessutom införskaffats under åren, t ex Sieverts kabelverk, RIFA och SRA. En stor satsning som ägt rum under de senaste åren är inriktningen mot informationshanteringsområdet, bl a visade genom köpen av Facit och Datasaab samt bildandet av Ericsson Information Systems. Även utomlands har Ericssonkoncernens tillväxt varit snabb, främst på grund av etableringar av lokala produktions- och driftsbolag.

ASEAs (se figur 4a) tillväxt har till skillnad från de ovanstående bolagen, ända fram till de allra senaste åren, nästan helt skett i Sverige. 1890 hade företaget (inom Sverige) ca 50 anställda, 1920 6 000, 1950 27 428 och 1983 37 237. Den totala sysselsättningen var 1950 ca 30 000 och 1983 ca 57 000. ASEAs utveckling kännetecknas av att företaget efter hand tagit upp produktion av allt fler produkter förknippade med generering och överföring av elström, samtidigt som ett antal företagsköp ytterligare breddat koncernens verksamhet (t ex Stal-Laval, turbiner). Andra företagsköp, speciellt under 20- och 30-talen (t ex Luth & Rosén och Elektromekano) gav företaget i stort sett en monopolställning i Sverige inom sina huvudområden. I stora drag kan man säga att tyngdpunkten i ASEAs tillverk-

Figur 4a Enskilda företags tillväxt 1880–1980
(mätt som antal anställda i Sverige)

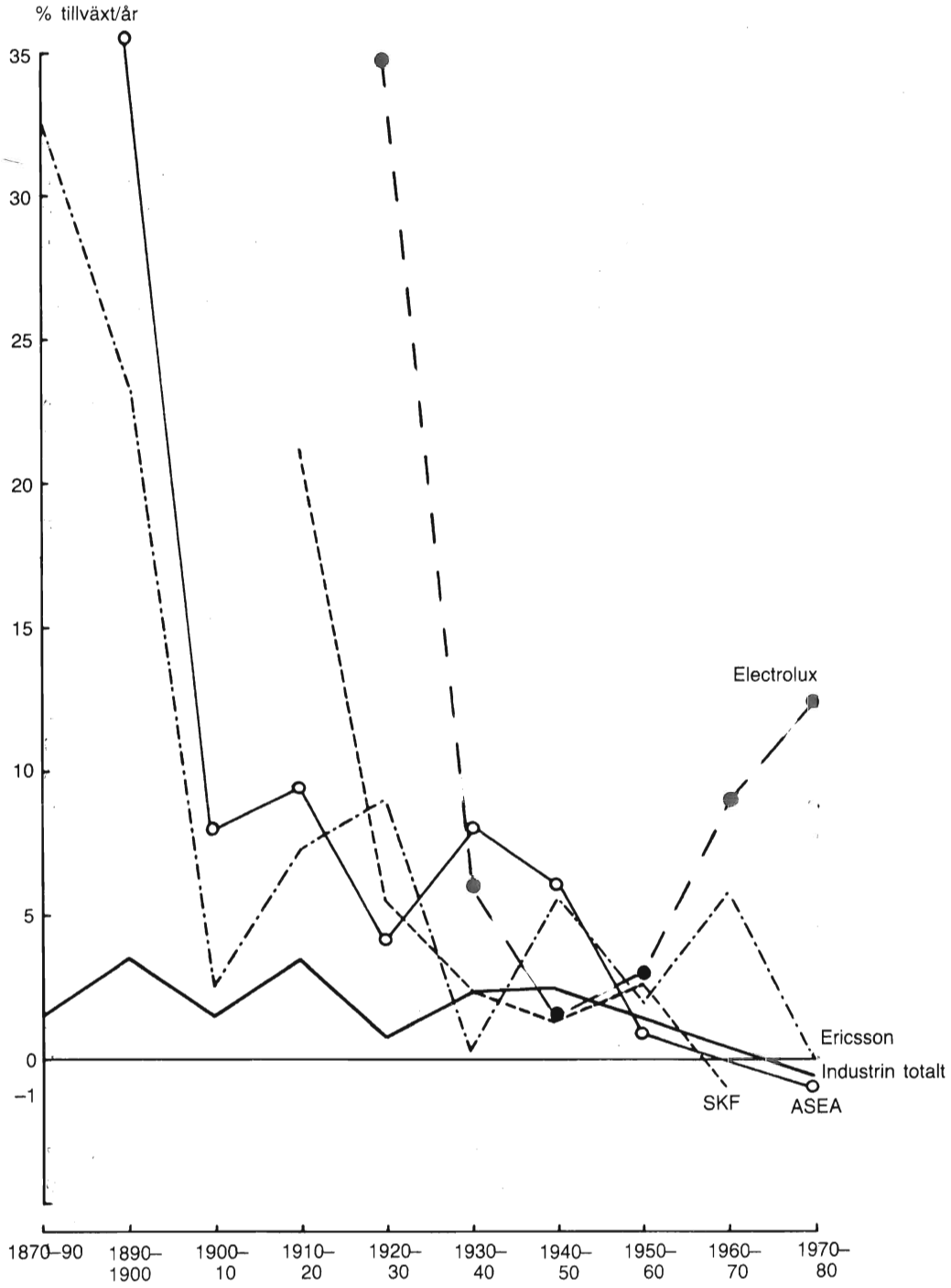

Källor: Årsredovisningar, företagshistoriker, SOS Industri.

ningsprogram allt mer förskjutits från lätta standardprodukter till tung produktion för kraft-, industri- och transportområdena. Bland sortimentsbreddningarna kan nämnas kärnkraftsteknologi (ASEA-Atom), industrirobotar och elektronik (ASEA-Hafo). Till ASEA räknas numera också Fläkt som inköptes, på grund av bl a integreringsönskemål framåt, i samband med Kreugerkraschen 1932, såldes ut och sedan åter införlivades med koncernen.

Alfa Laval (se figur 4b) har dels breddat sitt sortiment inom livsmedelsområdet allt mer, bl a via uppköp av tidigare konkurrenter, dels diversifierat verksamheten till en rad närliggande områden, såsom värmeväxlare och industriseparatorer (bl a genom köpet av Zander & Ingeström 1969). Verksamheten grundar sig dock alltjämt på affärsidén behandling av vätskor. Sysselsättningen inom Alfa Lavals svenska delar har ökat från 100 personer 1885 till knappt 1 700 1930 och 5 632 1983. Till skillnad mot ASEA internationaliserades Alfa Laval tidigt och har haft en genomgående snabb tillväxt också i utlandsdelarna. Totalt sysselsatte koncernen ca 3 000 personer 1930, en siffra som stigit till ca 16 000 1983.

Atlas Copco (se figur 4b) har, i motsats till flertalet andra studerade företag, bytt inriktning på verksamheten under livstiden. Från starten fram till 1908 dominerades tillverkningen av järnvägsmateriel, därefter kom tryckluftsprodukterna att bli allt mer betydelsefulla. Genom fusionen med Diesels motorer 1918 blev motortillverkning dominerande fram till mitten av 30-talet, då tryckluftsprodukterna åter ökade i betydelse, speciellt efter köpet av det belgiska företaget Arpic 1956. Företagets tillväxt var speciellt snabb mellan 1945 och 1956, då den s k "svenska metoden" att borra i berg slog igenom. 1890 hade företaget i Sverige drygt 500 anställda, 1940 ca 1 450, 1950 ca 2 000 och 1983 ca 5 000. Tillväxten i utlandet har framför allt ägt rum sedan 50-talet. Totalt sysselsatte koncernen 1950 2 500 och 1983 knappt 17 000 personer.

Sandvik (se figur 4b) dominerades fram till tiden för andra världskriget helt av stålproduktion. 1945 svarade specialstålet för ca 70 % av faktureringen. Sandvik kunde därmed dra nytta av den snabba ökning av stålefterfrågan som kännetecknade 1900-talets första del. Under efterkrigstiden har Sandvik allt mer ändrat karaktär till ett verkstadsföretag. Främst hårdmetallen, som infördes på programmet 1942, har gett Sandvik stora försäljningsframgångar. Hårdmetallen svarar idag för ungefär hälften av faktureringen, stålet för knappt 30 % samt verktyg, processystem och övrigt för ca 20 %. Under de senaste decennierna har drygt ett 50-tal företag köpts in, främst för att bredda sortimentet och öka marknadsandelarna internationellt sett. Tillväxten utomlands har därmed varit ännu snabbare under efterkrigstiden. 1915 sysselsatte Sandvik ca 2 500 personer i Sverige, 1950 ca 6 600 och 1983 knappt 11 000. Totalt hade

Figur 4b Enskilda företags tillväxt 1880–1980
(mätt som antal anställda i Sverige)

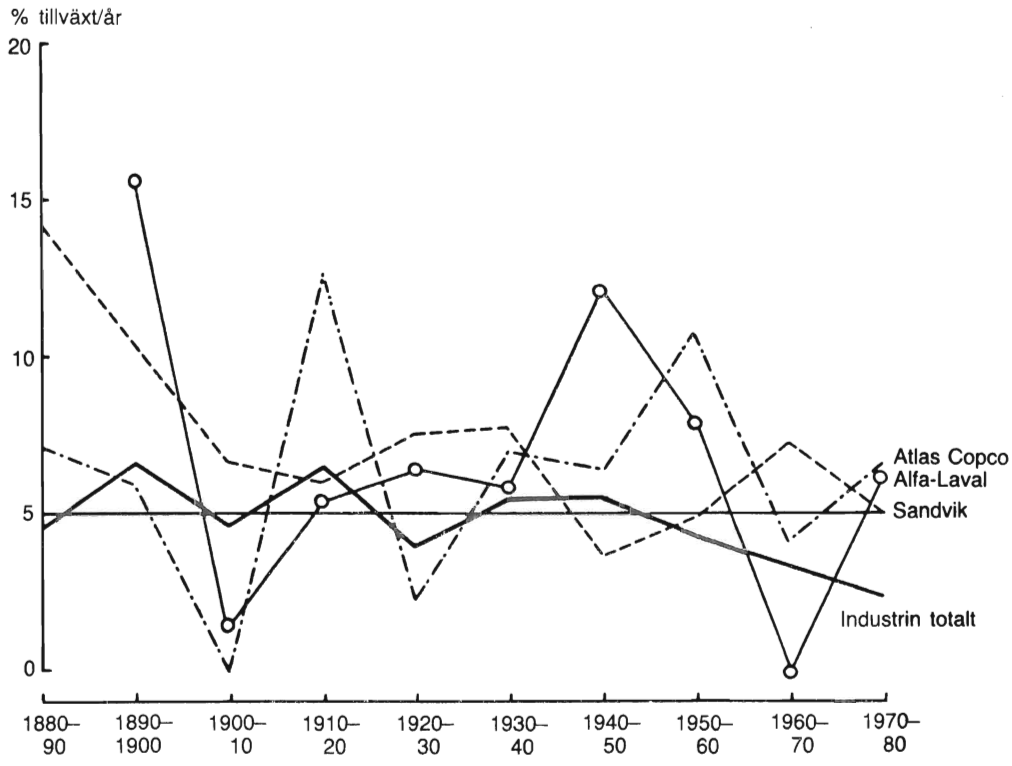

Källor: Se figur 4a.

koncernen 1950 ca 7 500 anställda och 1983 ca 26 000.

AGA (se figur 4c) tillväxte i jämn takt fram till början av 50- talet då en kraftig diversifiering genomfördes, bl a mot TV- och radioområdet, batterier och medicinska instrument. Under 70-talet har företaget sålt bort flertalet aktiviteter vid sidan av den traditionella gasverksamheten. Gasen svarar idag för ca 2/3 av AGAs fakturering, Frigoscandia – ett fryslagring/transportföretag – för drygt 20 % samt värmepannor m m för resterande andel. I Sverige var antalet anställda 1920 ca 800, 1950 ca 2 000 och 1983 knappt 4 000. AGA internationaliserades tidigt och snabbt, i likhet med många andra svenska företag. Totalt hade koncernen ca 7 000 anställda 1950. 1983 hade denna siffra ökat till drygt 11 000.

Swedish Matchs (se figur 4c) sysselsättning i Sverige har i stort stått stilla sedan 1920. Företaget hade då ca 8 000 anställda. 1950 var siffran ca 7 000 och 1983 ca 6 500. Trots detta har stora förändringar skett inom koncernen. Tändsticksproduktionen har relativt sett minskat i betydelse, medan bl a byggnadsmaterial, förpack-

ningar samt engångsprodukter och tändare expanderat. Bara sedan 1977 har t ex ca 45 bolag avyttrats och 40 bolag förvärvats. I likhet med flertalet andra företag expanderade Swedish Match under tiden fram till 1975 snabbare i utlandet än i Sverige. Antalet utlandsanställda var 1950 ca 18 000 och 1983 ca 12 000.

Volvo (se figur 4c) är av här studerade företag det som haft den snabbaste tillväxten. Företaget startade tillverkningen 1926 (f ö som ett dotterbolag till SKF) och hade 1930 ca 200 anställda. 1950 hade siffran stigit till ca 8 000 och 1983 till drygt 57 000 anställda inom Sverige. Totala antalet anställda ökade mellan 1950 och 1983 från ca 8 500 till ca 76 000. Volvos utomordentligt snabba tillväxt har sin viktigaste förklaring i den starka efterfrågeökningen på företagets huvudprodukter – person- och lastbilar – under efterkrigstiden. Samtidigt har emellertid företaget också diversifierat sig in på nya produkter, huvudsakligen via företagsköp, t ex Bolinder-Munktell 1950, JOFA 1973 och Beijer-invest 1981. Volvo kom, i likhet med ASEA, att internationaliseras relativt sent. Ännu 1960 hade koncernen mindre än 1 000 anställda i utlandet. Etableringen av tillverkningsenheter i Belgien samt köpet av DAF ledde till en kraftig ökning av andelen utlandsanställda efter 1960 och speciellt mellan 1970 och 1975.

Totalt sett har förändringarna inom de studerade företagen i flertalet fall varit betydande. En generell trend är att företagen, i takt med tillväxten av den aggregerade produkt- och marknadskunskapen samt teknikutvecklingen, specialiserat sig på mer tekniskt kvalificerade produkter. Standardprodukternas andel har minskat. Exemplen kan göras många: ASEA har gått från relativt standardbetonade transformatorer och dynamos till tekniktung tillverkning för kraftöverföring/generering och industri. Ericsson har koncentrerat inriktningen mot kompletta telefonsystem samt mot informationsområdet i stort, på bekostnad av enskilda telefoner och växlar. Flertalet av företagen har dock blivit trogna "sitt" produktområde vad gäller huvudinriktningen av verksamheten.

Över en längre tidsperiod har en betydande diversifiering och breddning av produktsortimentet skett inom företagen. Electrolux har t ex utvidgat sin verksamhet från att gälla i huvudsak dammsugare och kylskåp, till att omfatta alla typer av hushållsvaror men också en betydande tung verkstadsrörelse. Volvo har dels diversifierat på transportområdet, dels köpt in sig i livsmedels- och oljebranscherna, medan Swedish Match fått betydande intressen i förpacknings- och byggnadsmaterialindustrierna. Atlas Copco har, som nämndes ovan, under sin livstid helt ändrat inriktning från järnvägsmateriel och dieselmotorer till tryckluft. Denna diversifieringstrend verkar för flertalet av de här studerade företagen ha kulminerat under 60- eller början av 70-talet. Därefter har, i svepande generella

Figur 4c Enskilda företags tillväxt 1880–1980
(mätt som antal anställda i Sverige)

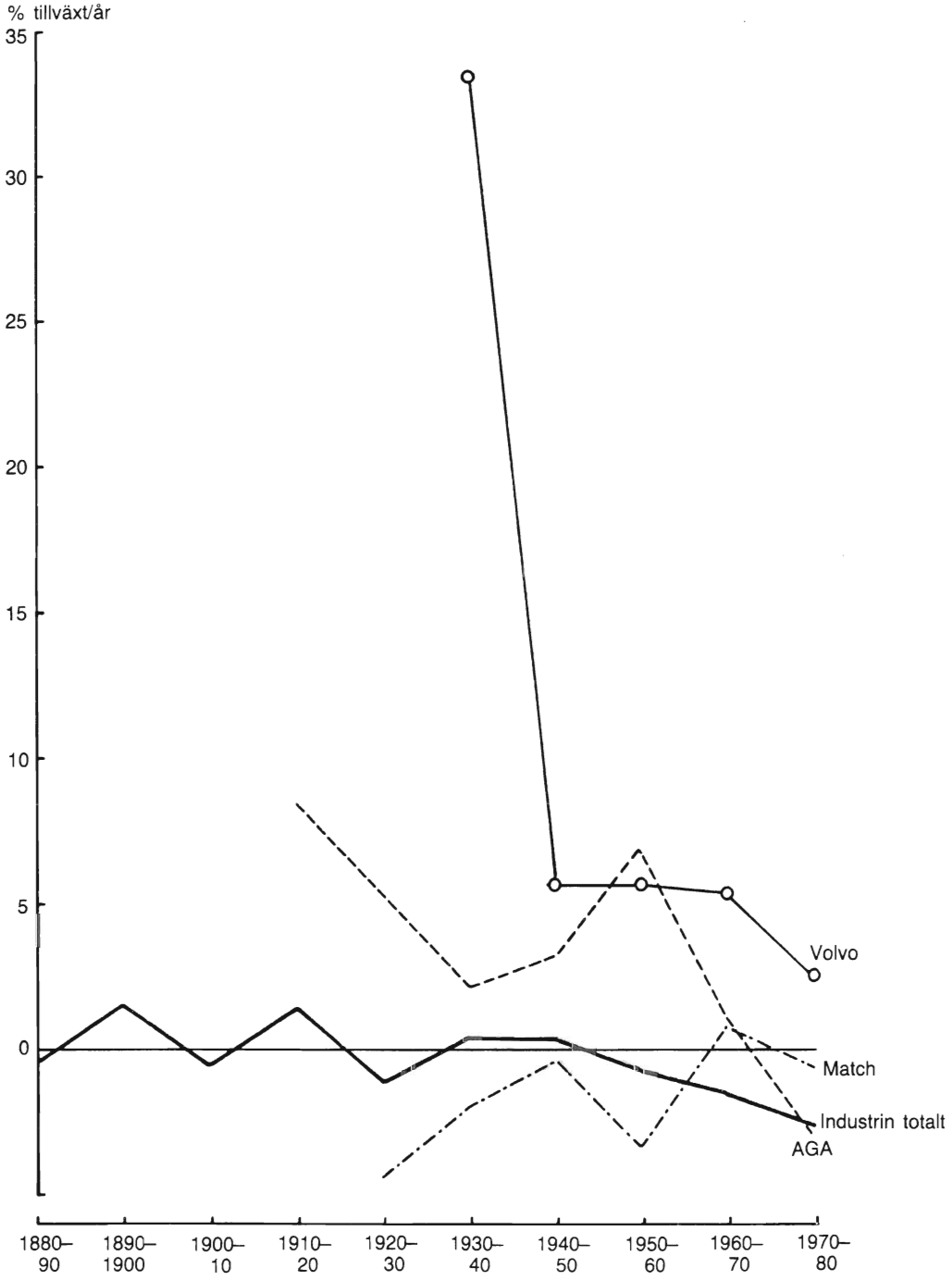

Källor: Se figur 4a.

termer, en viss koncentration mot företagens huvudområden kunnat iakttas. Några exempel: AGA genomförde, som nämndes ovan, en kraftig diversifiering under 50-talet. Under 70-talet förändrades strategin och företaget sålde av flertalet av de nya verksamheterna. Swedish Match har sedan mitten av 70-talet genomgått en betydande omstrukturering med tonvikten lagd på ett begränsat antal produktområden. Sandvik och SKF har minskat produktsortimentet under de senaste decennierna, liksom också Alfa-Laval som under 60- och 70-talen sålde ut betydande "udda" verksamhetsgrenar. De svenska företagens strategier kan därvidlag beskrivas som ett sätt att uppnå ledarskap inom begränsade nischer för att sedan – inom respektive nisch – erbjuda ett brett sortiment, ofta kopplat till kapacitet för systemleveranser och skräddarsydda produkter. Mekanofilosofin, dvs strävanden att av ett begränsat antal ingående komponenter kunna erbjuda kunden specialanpassade produkter, är ett uttryck för detta (se även Carlsson m fl, 1981). Den ändrade inriktningen återspeglas delvis i en sjunkande förädlingsvärdeandel av total omsättning (se bilaga 2). Denna beror till viss del på ändrad branschinriktning, men huvudsakligen på att den hårdare specialiseringen drivit fram en större andel inköp utifrån.

Som framgår av tabell 9 har *andelen utlandsanställda* ökat kraftigt under de senaste decennierna för flertalet bolag. Vad gäller betydelsen av utlandsverksamheten kan vi bland dessa företag notera två olika tillväxtförlopp. För de företag som baserade sin konkurrenskraft på unika produkter, t ex SKF, Ericsson och Alfa-Laval (sannolikt också AGA, även om data saknas), var det naturligt att tidigt gå ut på världsmarknaden för att möjliggöra större serier, komma förbi handelshinder m m. Redan 1920 hade dessa tre företag minst hälften av sina anställda utomlands. För andra företag, som i huvudsak byggde upp sin verksamhet kring den svenska marknadens behov, dröjde det längre innan en omfattande internationalisering kom till stånd. I flertalet fall skedde detta först under efterkrigstidens första decennier. Vi kan därför här notera två internationaliseringsvågor, en kring sekelskiftet och några årtionden framåt, en kring 60-talet.

På grund av bristande data har vi inte kunnat göra motsvarande sammanställningar över fördelningen mellan faktureringen på hemmamarknaden respektive utomlands. Preliminära beräkningar visar dock att flera av företagen mycket tidigt exporterade merparten av sin produktion. Denna andel har därefter fortsatt att stiga och motsvarade 1983 (ovägt genomsnitt) knappt 82 %, vilket kan jämföras med ca 60–65 % 1950.

Tabell 9 Andel anställda i Sverige och utlandet samt totala sysselsättningen 1880–1983

	Electrolux			SKF			Ericsson			Sandvik			Volvo		
	Utl %	Sv %	Totalt	Utl %	Sv %	Totalt	Utl %	Sv %	Totalt	Utl %	Sv %	Totalt	Utl %	Sv %	Totalt
1880								100							
1890								100							
1900							13	87							
1910				14	86		50	50			100				
1920				63	37		56	44			100				
1930				59	41		47	53			100			100	
1940				68	32		–	–		3	97			100	
1950	65	35	11 731	65	35	30 000	23	77[a]	17 500	12	88	7 500	1	99	8 500
1960	72	28	19 277	71	29	49 000	49	51	32 200	17	83	9 500	2	98	17 700
1970	60	40	31 553	81	19	67 375	54	46	61 900	35	65	18 173	10	90	38 886
1975	63	37	65 914	79	21	61 019	63	37	84 130	48	52	26 931	27	73	63 068
1980	61	39	102 900	82	18	53 026	58	42	65 910	57	43	33 140	15	85	63 893
1983	66	34	88 800	81	19	42 710	54	46	70 423	55	45	25 670	25	75	76 276

	Swedish Match			Atlas Copco			Alfa Laval			AGA			ASEA		
	Utl %	Sv %	Totalt	Utl %	Sv %	Totalt	Utl %	Sv %	Totalt	Utl %	Sv %	Totalt	Utl %	Sv %	Totalt
1880					100										
1890					100			100						100	
1900					100		22	78						100	
1910					100		55	45						–	
1920					100		63	37					3	97	
1930					100		51	49					6	94	
1940				14	86		–						9	91	
1950	72	28	25 000	23	77	2 500	47	53	10 125	71	29	7 000	9	91	30 000
1960	78	22	27 000	45	55	7 740	51	49	17 769	56	44	10 600	8	92	33 381
1970	75	25	32 000	66	34	16 764	64	36	15 246	56	44	14 500	10	90	38 886
1975	74	26	34 950	67	33	18 236	63	37	18 008	56	44	14 965	19	81	43 601
1980	61	39	22 950	69	31	18 786	59	41	18 074	59	41	14 671	25	75	39 605
1983	64	36	18 353	71	29	16 974	65	35	15 984	68	32	11 302	34	66	56 660

[a] Exklusive "samverkande" bolag i utlandet.

Källor: Årsredovisningar, företagshistoriker.

2.4 Kan storföretagen fortsätta växa?

Som framgått ovan har storföretagen vuxit snabbt under hela den studerade perioden och blivit allt viktigare ur sysselsättnings-, produktions- och exportsynpunkt. En viktig fråga inför 90-talet är om denna tillväxt kan fortsätta eller om en snabb expansion i stället måste ske i de mindre och medelstora företagen.

Det går givetvis inte att ge något entydigt svar på denna komplicerade fråga. Några viktiga synpunkter förtjänar dock att nämnas. Som påvisats i både regressionsskattningar och intervjuer i Eliasson m fl (1985) synes två viktiga förutsättningar för tillväxt under 90-talet vara höga FoU- och marknadsföringssatsningar. I båda dessa avseenden har de stora företagen framskjutna positioner. Dessa resultat stöds av det faktum att under efterkrigstiden ca 80 % av de större innovationerna ägt rum inom de etablerade företagen, merparten härav i storföretagen (McQueen-Wallmark, 1983). Flertalet innovationer har varit produktförbättringar. Denna andel synes ha varit påfallande stabil över perioden; möjligen har storföretagens andel av total FoU ökat något. Också av de innovationer som sker i nybildade bolag knyts en betydande del till de existerande företagen genom företagsköp. Denna utveckling har snarast förstärkts under de sista decennierna. De nybildade företagen har svarat för en viss substitution på produktmarknaderna - de nya produkterna har slagit ut de gamla – men inte alls i samma utsträckning på "marknaden för företag".

Också på marknadssidan har storföretagen ett försprång genom att de redan byggt upp omfattande, egna marknadsorganisationer. Detta är en både dyrbar och tidskrävande process, varför det inte är sannolikt att de mindre och medelstora företagen på medellång sikt hinner bygga upp motsvarande heltäckande organisationer (se även avsnitt 2.6 nedan).

En tredje faktor som verkat till förmån för storföretagen är den trend mot ökade skalekonomier som varit märkbar under större delen av efterkrigstiden. Denna utveckling styrdes tidigare huvudsakligen av teknikutvecklingen som premierade storskalig produktion. Dagens teknikutveckling mot flexibla maskiner och produktionssystem verkar dock, speciellt inom verkstadsindustrin, snarare till de mindre företagens fördel. Mycket tyder i stället på att det är de finansiella skalfördelarna samt skalfördelarna i FoU och marknadsföring (se avsnitt 2.6) som tagit överhanden, förmodligen på bekostnad av produktivitetsutvecklingen (Eliasson m fl, 1984). Det har blivit viktigare för företagen att kunna internalisera bank- och investmentbolagsfunktionerna (dvs att vara så stora att man kan fungera som egen valutabank, investmentbolag och försäkringsanstalt). Företagens gränser sätts när man inte längre kan förränta insatt ka-

pital bättre, eller lika bra som marknaden. Företagen läcker eller attraherar resurser i proportion till skillnaden mellan intern och extern förräntning. Utformningen av de svenska skattelagarna med kraftig beskattning av ur företagen utdelat kapital förvränger förräntningskraven till förmån för tillväxt i de existerande företagen. Detta bidrar ytterligare till att göra tillväxt, t ex genom företagsköp, attraktivt. Gränsen sätts självfallet ultimativt av företagsledningens effektivitet (det industriella kunnandet) men frågan är fortfarande hur stora affärsorganisationer kan bli innan styrning och kontroll blir ineffektiv? Utvecklingen av styr- och informationssystem som ökar ledningens centrala kapacitet för vinstkontroll samtidigt som man kan släppa (delegera) driftsbesluten har sannolikt gjort att den optimala finansiella storleken ökat (se Eliasson m fl, 1984, kapitel I och II).

Förekomsten av stora FoU-satsningar, väl utbyggda marknadsorganisationer, omfattande företagsköp samt finansiella stordriftsfördelar talar för att storföretagens betydelse för det svenska näringslivet kommer att vara fortsatt stark och sannolikt även ökande. Samtidigt är det dock så att det enskilda företagets tillväxt till en inte obetydlig del beror på företagsspecifika faktorer och på slumpens skördar; nya produktidéer, nya konkurrenter, tillfälliga förluster, "take over bids" m m. Även om vi för gruppen totalt kan peka på att förutsättningarna för en fortsatt tillväxt synes vara goda (med tanke på vad vi idag vet om framtiden) kan vi inte uttala oss om det enskilda företagets framtidsmöjligheter.

Det är därmed högst osäkert om just de 10 storföretag vi här granskat lyckas bäst eller om det blir en delvis annorlunda sammansatt grupp som expanderar snabbast. Storföretagens andel totalt sett (dvs inte bara de 10 här studerade företagen) ökar dock troligen. Tillväxten kommer, liksom under 70-talet och början av 80-talet, till betydande del att ske genom företagsköp (se Eliasson m fl, 1985).

Avgörande för företagens framgång är att den interna strukturomvandlingen går vidare i oförminskad takt. Det är här ägarna kommer in genom att ställa upp fasta förräntningskrav på det satsade kapitalet. Det gäller att i tid lägga ned olönsamma produkter och enheter, att föra över resurser till växande områden samt att klara integreringen mellan nyinköpta verksamheter och existerande företagsstrukturer.

2.5 Industriföretaget i allmänhet

Tillväxten för de 10 storföretagen kan jämföras med utvecklingen hos ett slumpmässigt urval av industriföretag. Detta sample omfat-

tar 115 företag som existerade 1920. Viktigt att notera är att Electrolux ingår i detta sample (det enda "gemensamma" företaget).

Vad gäller överlevnaden visar genomgången att 94 av dessa 115 företag fanns kvar som enskilda (egna) bolag 1925. 1931 hade detta antal sjunkit till 86 och 1941 till 79 st.

Efter andra världskriget, och speciellt under 60- och 70-talen, har uppköpen och sammanslagningarna blivit vanligare. Detta avspeglas i våra siffror som visar att det år 1953 återstod 64 st av de 115, 1960 57 st, 1970 35 st och 1980 endast 21 st.

Under den studerade 60-årsperioden har således ca 80 % av de studerade företagen blivit uppköpta eller lagts ned. Endast ca 20 % har lyckats bibehålla sin ställning som enskilt bolag. Av intresse att notera är att "utslagningen" av företag ökat under senare år. Under perioden 1920–50 försvann 1–2 % av företagen per år, under 60- och 70-talen ökade siffran till 3–4 % per år. Detta medför i sin tur att företagens sannolika livslängd, som enskilda företag, i grova drag halverats från 40–50 år till 15–20 år.

Det är tyvärr, på grund av grundmaterialets beskaffenhet, omöjligt att avgöra huruvida de "försvinnanden" som skett berott på nedläggningar eller på företagsköp. Vi saknar i flertalet fall information om varför företaget försvunnit mellan två år. För vissa bolag vet vi dock att de blivit uppköpta. Detta gäller totalt 42 av de sammanlagt 94 "försvinnandena", dvs ca 45 % av fallen. Sannolikt är dock den verkliga andelen företag som blivit uppköpta högre.

Går vi så över till ökningen av antalet anställda, måste vi på grund av dålig tillgång på data nöja oss med att jämföra antalet anställda 1925 och 1980. Sammantaget hade 1925 de då 94 företagen ca 27 000 anställda, motsvarande 6,4 % av den totala industrisysselsättningen. Uppdelat efter storlek finner vi att 41 av företagen hade färre än 50 anställda, 36 st hade mellan 51 och 250 anställda, 9 st mellan 251 och 1 000 anställda och 8 st fler än 1 000. De företag (21 st) som överlevde som enskilda företag fram t o m 1980 hade 1925 knappt 15 000 anställda (3,6 % av industrisysselsättningen). Genomsnittsstorleken på ett "överlevande" företag 1925 var 714 anställda, på ett icke-överlevande 164. Detta pekar på att större storlek ger en tryggare tillvaro. 10 av de överlevande hade dock färre än 100 anställda 1925, varav 4 hade färre än 25 anställda. Detta understryker omöjligheten att i den experimentellt organiserade ekonomin prognosticera enskilda företags tillväxtmöjligheter. 1980 hade de "överlevande" företagen (21 st) ca 128 000 anställda (14,7 % av total industrisysselsättning).

Totalt sett växte företagssamplet betydligt långsammare än de studerade 10 storföretagen. Detta beror huvudsakligen på att företag försvunnit genom nedläggning eller uppköp. Exkluderar vi dessa och endast studerar de bestående, finner vi att de två grup-

perna vuxit i nästan samma takt. Tillväxten kan emellertid så gott som helt tillskrivas 2 enskilda företags expansion – Bofors och Electrolux. Skulle dessa två ej räknas med blir företagens sysselsättningsandel betydligt mindre 1980 än 1925. Av de 21 företagen är det sammanlagt 13 som ökat, 7 som minskat och 1 som haft oförändrat antal anställda mellan 1925 och 1980. Flertalet av ökningarna har varit mycket små. Detta stämmer väl överens med den analys av småföretagen som görs i avsnitt 3.2 nedan och hypotesen om den experimentellt organiserade ekonomin, som den formulerats i kapitel II.

Av de sammantaget 115 företag som ingick i samplet 1920 är det således endast 2 som varit riktigt expansiva och 19 ytterligare som överlevt, medan 94 (80 %) försvunnit av en eller annan anledning.

Dessa observationer pekar mot tre viktiga områden för fortsatt forskning. För det *första:* bestäms makrotillväxten i slutloppet av några få lyckosamma företag som selekteras fram av marknadens urvalsprocess? För det *andra,* och som en konsekvens av det första, blir det då viktigt att få ett grepp om hur den existerande populationen nyföretagarkandidater vid varje tillfälle ser ut. Hur många kandidater behövs för att t ex om 50 år med någorlunda god sannolikhet åstadkomma "ett storföretag"? För det *tredje,* vad händer om nyskapandet av kandidater kommer av sig under 10 à 20 år? Hur påverkas den framtida utvecklingen i Sverige av de låga nyetableringssiffrorna under 60- och 70-talen?[1]

Nyetableringarnas betydelse och småföretagens tillväxt diskuteras i avsnitt 3. I övrigt saknas både empiriska data och modeller för att besvara ovanstående frågor. Pågående projekt inom IUI avser dock att söka analysera svensk industris tillväxtförlopp bl a utifrån dessa grundläggande frågeställningar.

2.6 De största företagen 1924/1925, 1944/1945 och 1983

En intressant aspekt på storföretagens tillväxt är att studera vilka industriföretag som tidigare "legat i topp", och vad som hänt dem. På grund av dålig tillgång på data för tidigare år rangordnar vi här företagen efter antal industriarbetare i Sverige. Listorna är sannolikt inte helt kompletta, då data för vissa företag saknas respektive år. De torde dock ändå ge en god bild av förändringarna på "15 i topp"-listan (tabellerna 11–13).

[1] Ett alternativt sätt att uttrycka denna fråga är hur "state dependent", dvs beroende av de faktiska ingångsvärdena, företagspopulationen är, respektive vilken intern flexibilitet som finns.

För det *första* kan vi notera att koncentrationen i näringslivet ökat markant. Såväl 1924/1925 som 1944/1945 svarade de 15 största företagen för ca 16 % av industrisysselsättningen. 1983 var motsvarande andel drygt 37 %.[1]

För det *andra* kan vi konstatera att företagen blivit betydligt större. Mellan 1924/1925 och 1944/1945 ökade genomsnittssysselsättningen (för industriarbetare) bland de 15 största från 3 968 till 6 515. Mätt som totalt antal anställda (antalet tjänstemän 1924/1925 schablonmässigt framräknat på basis av genomsnitt för respektive bransch, för 1944/1945 i vissa fall baserat på andelstal för åren 1946–1950 för varje företag) ökade sysselsättningen från knappt 4 360 1924/1925 till knappt 8 200 1944/1945. Mellan 1944/1945 och 1983 var ökningen betydligt större. Genomsnittsstorleken 1983 var sålunda ca 19 500 anställda.

För det *tredje* kan vi notera att antalet basindustri- och livsmedelsföretag kontinuerligt minskat i takt med att deras marknader blivit allt mindre relativt sett. Detta kan t ex visas som andelar av total industriproduktion (se tabell 10). Av de 15 bolagen 1924/1925 föll 10 (inklusive Sandvik) in under denna kategori. 1944/1945 hade antalet sjunkit till 7 (inklusive Sandvik). 1983, slutligen, var bara 5 stycken att betrakta som basindustriföretag (SSAB, SCA, Stora Kopparberg, Arla och Boliden). Flera av dessa företag hade dessutom färre anställda 1983 än 1924/1925 eller 1944/1945. Sockerbolaget hade t ex 1925 ca 4 800 årsanställda. 1983 hade hela Cardokoncernen 4 649 anställda. Tobaksmonopolet visar samma utveckling, liksom också flera av basindustriföretagen, bl a Höganäs, Uddeholm och Fagersta. Detta är givetvis en följd av en betydligt högre kapitalintensitet. Arbetskraften har, i samband med den tekniska utvecklingen, i avsevärd omfattning ersatts av kapital.

Det är i stället huvudsakligen verkstadsföretagen som vuxit. 1924/1925 innehade verkstadsföretag platserna 1, 5, 10 och 13 på listan; 1944/1945 1, 3–5, 12 och 13 samt 1983 1-6, 8–9, 11 och 15.

Vi ser också att av de 15 största företagen 1924/1925 var 9 med på topplistan för 1944/1945 och 5 på topplistan för 1983 (ASEA, Ericsson, Sandvik, SKF och Stora Kopparberg).

Av toppföretagen 1924/1925 är det endast 4 som "försvunnit". Ytterstfors-Munksund övertogs till största delen av SCA, Husquarna har köpts av Electrolux, Gimo-Österby Bruk har till största delen övertagits av Fagersta och Gränges/LKAB har köpts av Electrolux och staten.

Av toppföretagen 1944/1945 fanns merparten av de högst placerade med även 1924/1925. Störst bland nykomlingarna var Bofors

[1] Totala industrisysselsättningen enligt SOS Industri respektive år.

Tabell 10 Tillverkningsindustrins saluvärde fördelat på branscher 1915–80

	Gruvor %	Verkstad %	Järn/ stål %	Jord/ sten %	Trä- varor %	Papper/ massa %	Livs- medel %	Textil, läder, hår m m %	Kemisk in- dustri %	Övrigt %	Totalt Miljarder kr
1915	2,6	16,5	7,3	3,4	10,6	9,9	27,2	16,7	5,5	0,2	2,654
1920	1,2	18,0	5,4	3,8	12,2	15,9	21,3	16,8	5,1	0,2	6,805
1930	2,6	21,8	3,8	4,0	9,2	14,8	23,7	15,0	4,9	0,3	4,758
1940	2,6	24,9	8,1	2,5	6,0	9,6	24,7	16,3	4,8	0,3	8,476
1950	2,1	27,4	6,0	2,9	6,9	12,3	21,6	14,1	6,3	0,3	23,017
1960	2,6	32,7	8,2	3,0	6,1	12,5	19,0	9,0	6,7	0,2	49,970
1970	1,8	34,9	10,1	3,3	7,3	12,7	16,0	5,1	8,5	0,4	105,760
1980	1,2	35,3	8,4	2,6	8,0	13,3	13,2	2,5	15,1	0,4	313,453

Källa: Industristatistiken.

Tabell 11 De 15 största företagen 1924/1925 efter antal anställda i Sverige

	Arbetare 1925	Anställda 1925	Anställda 1983	Rang 1925	Rang 1945	Rang 1983
ASEA[a]	6 700	(8 000)	37 237	1	1	2
Stora Kopparberg	6 500	(7 000)	8 108	2	6	14
Swedish Match	5 000	(5 200)	6 593	3	10	–
Gränges/LKAB	4 950	(5 165)	5 122	4	11	–
SKF[a]	4 500	(5 200)	8 238	5	5	11
Sockerbolaget	4 500	(4 800)	4 649	6	–	–
Uddeholm	3 825	(4 100)	5 088	7	2	–
Höganäs–Billesholm	3 600	(3 900)	1 949	8	–	–
Tobaksmonopolet	3 000	(3 180)	2 200	9	–	–
Ericsson[a]	3 000	(3 500)	32 677	10	3	3
Ytterstfors–Munksund	2 830	(3 000)	–	11	–	–
Holmens Bruk	2 815	(3 000)	3 750	12	–	–
Husqvarna Vapenfabrik	2 807	(3 250)	–	13	13	–
Gimo–Österby Bruk	2 800	(3 000)	–	14	–	–
Sandvik	2 700	(3 000)	10 863	15	14	8
Summa	59 527	(65 295)				
Andel av totala sysselsättningen i industrin	15,5 %	(15,4 %)				

[a] Viss osäkerhet om dotterbolag.

Anm: Parentes anger att siffrorna är osäkra.

Källor: Årsredovisningar, Industrikalendern, SOS Industri.

Tabell 12 De 15 största företagen 1944/1945 efter antal anställda i Sverige

	Arbetare 1945	Anställda 1945	Anställda 1983	Rang 1925	Rang 1945	Rang 1983
ASEA	15 000	(23 229)	37 237	1	1	2
Uddeholm	8 328	(9 539)	5 088	7	2	–
Ericsson[a]	7 821	(9 800)	32 677	10	3	3
Bofors	7 312	(9 200)	9 925	–	4	9
SKF	7 100	(8 500)	8 238	5	5	11
Stora Kopparberg	6 600	(7 500)	8 108	2	6	14
SCA	6 000	(6 500)	9 798	–	7	10
Fagersta	5 500	(6 400)	3 182	–	8	–
Esselte	5 289	(6 700)	6 654	–	9	–
Swedish Match	5 000	(6 200)	6 593	3	10	–
Gränges/LKAB	5 000	(6 200)	–	4	11	–
Götaverken	5 000	(6 000)	–	–	12	–
Husqvarna Vapenfabrik	4 775	(5 825)	–	13	13	–
Sandvik	4 700	(5 850)	10 863	15	14	8
Hellefors Bruk	4 300	(5 300)	–	–	15	–
Summa	97 125	(122 743)				
Andel av totala sysselsättningen i industrin	15,6 %	(16,5 %)				

[a] Viss osäkerhet om dotterbolag.

Anm: Parentes anger att siffrorna är osäkra.

Källor: Årsredovisningar, Industrikalendern, SOS Industri.

på femte plats och Fagersta på åttonde. Av de uppräknade företagen har Götaverken senare uppgått i Svenska Varv och Hellefors Bruk köpts av SKF och Billerud.

1983 års toppföretag skiljer sig mycket från 1944/1945 års företag. Såväl Volvo (1), Saab-Scania (4), Electrolux (5), Svenska Varv (6) och SSAB (7) har klättrat till toppen, delvis som en följd av stora fusioner mellan tidigare fristående företag.

Tabell 13 De 15 största företagen 1983 efter antal anställda i Sverige

	Anställda 1983	Rang 1925	Rang 1945	Rang 1983
Volvo	57 147	–	–	1
ASEA	37 237	1	1	2
Ericsson	32 677	10	3	3
Saab-Scania	32 202	–	–	4
Elextrolux	30 428	–	–	5
Svenska Varv	16 973	–	–	6
SSAB	14 112	–	–	7
Sandvik	10 863	15	14	8
Bofors	9 925	–	4	9
SCA	9 798	–	17	10
SKF	8 238	5	5	11
Arla	8 212	–	–	12
Boliden	8 140	–	–	13
Stora Kopparberg	8 108	2	6	14
FFV	7 896	–	–	15
Summa	291 956			
Andel av totala sysselsättningen i industrin	37,7 %			

Källor: Årsredovisningar, Industrikalendern, SOS Industri.

Den relativt stora stabilitet som utmärker dessa listor kan utgöra ett tecken på att storlek, dvs ackumulerade resurser, i sig innebär ett skydd mot kriser. Till viss del är detta en självklarhet; stora resurser ger större förmåga att tåla tillfälliga förluster och konjunktursvackor. Storlek innebär dessutom ofta såväl produktmässig som marknadsmässig diversifiering och riskspridning. Man kan föra över kapital från stagnerande till expanderande marknader och produkter. Vidare ger storlek större möjligheter att påverka teknikutvecklingen och marknaderna i stort. Storleken hänger dessutom nära samman med förekomsten av olika typer av skalfördelar. Tidigare låg de viktigaste skalfördelarna på produktionsområdet, numera återfinns de på de finansiella områdena, t ex i banking- och investmentbolagsfunktionerna (se ovan avsnitt 2.4), samt på FoU- och marknadsföringssidan. Det krävs en viss storlek för att ha råd med

de avsevärda FoU- och marknadssatsningar som krävs för att hänga med i den internationella teknologiska konkurrensen. Samtidigt har en viktig förklaring till "stabiliteten" varit att företagen tidigt satsat betydande delar av resurserna på marknadsföring och FoU samt även på att förnya sig genom företagsköp. Även om namnen fortfarande är desamma är företagen helt förändrade jämfört med 1925. Instabiliteten *inom* företagen har varit betydande.

3 Små och medelstora företags tillväxt

Vi har i avsnitt 2 redogjort för dels dagens storföretags tillväxthistoria, dels förändringarna på "15-i-topp"-listan mellan 1924/1925 och 1983. Som framgick där har omkastningarna på listan varit betydande över decennierna. En viktig fråga för den framtida utvecklingen är om ett tillräckligt antal företag finns i kulisserna redo att axla dagens storföretags mantlar. Vilken roll kan dagens småföretag komma att spela i utvecklingen? Denna och närliggande frågor skall vi belysa nedan.

3.1 Nyetableringarnas storlek och betydelse

Tillgängliga studier över nyföretagandets omfattning (se t ex Du Rietz, 1985) tyder på att företagsetableringen fram till och med första världskriget var betydande (mätt i sysselsättningstermer). 1919–39 karakteriseras också av en stark nyetablering (se figur 5). Under de första åren efter kriget bibehölls denna höga nivå för att sedan nästan halveras fram till 1950. Därefter ägde en svag ökning rum fram till mitten av 60-talet, då den efterträddes av en period (1965–80) av minskande nyetablering. Efter 1980 synes nyföretagandet åter ha ökat. Som framgår av figur 5 gav de nyetablerade industriföretagen 1984 ett sysselsättningstillskott på ca 3 500 personer. Totalt etablerades 15 000 – 20 000 nya företag detta år, varav drygt 80 % i andra näringar än industrin. De nya företagen är huvudsakligen verksamma inom handels- och tjänstesektorerna.

Du Rietz (1985) poängterar vidare att vår kunskap om nyetableringarnas betydelse är begränsad på grund av den dåliga kvaliteten på tillgänglig statistik. Olikheter i definitionerna skapar andra problem. Nivåerna på nyföretagandet kan därför vara felaktiga, men trenderna bör avspegla verkligheten. Det är dessutom viktigt att notera att vi här inte kunnat beakta den nyetablering som sker inom ramen för de redan befintliga företagen.

Figur 5 Antal nya företag i procent av beståndet samt syssel sättningstillskott genom nya industriföretag
1 000 personer

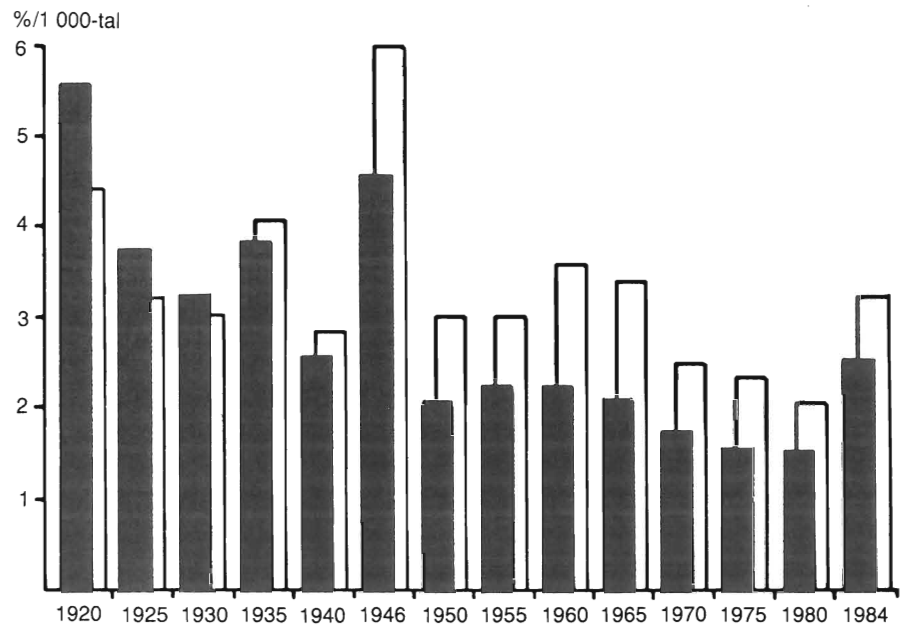

Anm: Antal nya företag i procent av beståndet (fylld stapel) samt sysselsättningstillskott genom nya företag i tusental personer (ofylld stapel).

Källa: Du Rietz (1985).

Perioden med sjunkande företagsetablering från mitten av 60-talet sammanfaller tidsmässigt med den period då storföretagen växte snabbast. Denna iakttagelse gör det relevant att ställa frågan om dessa två olika etableringstyper kan vara substitut till varandra.

Du Rietz nämner som tänkbara förklaringsfaktorer till att nyföretagandets betydelse i sysselsättnings- och produktionshänseende minskat kraftigt i Sverige under efterkrigstiden höjd kapitalintensitet i många branscher, förekomsten av stordriftsfördelar, hårda skatteregler, låg lönsamhet i industrin och minskad efterfrågan. Tillräckliga incitament har tydligen inte funnits för att förmå potentiella entreprenörer att ta initiativ och ikläda sig en ägarroll.

Studier från andra länder, främst USA men även Storbritannien, visar tvärtemot de svenska erfarenheterna att nyföretagandets betydelse vuxit avsevärt, mätt i sysselsättningstermer. Birch (1979) fann t ex att företag med mindre än 20 anställda under perioden 1969–76 svarade för över 60 % av sysselsättningsökningen i näringslivet i

USA. Huvuddelen av denna ökning ägde rum inom handels- och tjänstebranscherna.

Småföretagen spelar ur tre synvinklar en central roll för industriell förnyelse och tillväxt. För det *första* utgör de en plattform för utveckling och test av nya idéer och produkter. De existerande företagen utsätts för ett kontinuerligt konkurrenstryck, med effektiviseringar och förnyelse som följd. Vi får dock inte glömma att flertalet av småföretagen bör ses som komplement, och inte som konkurrenter, till de etablerade storföretagen, främst genom att de verkar som underleverantörer och därmed knyts till storföretagen. Sveriges Mekanförbund (1967) fann t ex att 57 % av företagen med färre än 25 anställda sålde mer än hälften av sin produktion som insatsvaror till andra företag. Genom storföretagens specialisering skapas utrymme för ett nät av underleverantörer.

För det *andra* utgör småföretagen en viktig bas för de större företagens tillväxt och lönsamhet. Som visats ovan har en betydande del av storföretagens expansion och förnyelse skett genom företagsköp. Dessa köp utgör en viktig del av företagens långsiktiga strategier som komplement till egen FoU och produktutveckling. Om nyföretagandet minskar, och därmed på sikt den befintliga stocken av uppköpskandidater, är det därför troligt att förhållandena försämras även för storföretagen. Detta pekar på betydelsen av en fungerande marknad för företagsköp och försäljning.

För det *tredje,* och det är denna aspekt vi här skall koncentrera oss på, kan några av dagens småföretag utgöra morgondagens storföretag. Vi skall därför nedan granska tillväxtförloppet för ett antal småföretagsgrupper som ett komplement till studier av fin- och specialkemiföretag i kapitel V.

3.2 Småföretagens tillväxt

På basis av Du Rietz (1980) undersökning har vi studerat tillväxt och nedläggning i ett urval omfattande 499 företag etablerade 1954–58 inom verkstads-, metall- och kemiindustrierna. Av de totalt 499 företagen överlevde 373 som självständiga företag fram till 1970. Detta motsvarar knappt 75 % av det totala antalet (se tabell 14 nedan). Totalt över perioden innebär det att ca 2 % av företagen försvann varje år.

På grund av databrist kan vi inte följa företagen under 70-talet. För en något mindre delmängd – 256 företag startade mellan 1954 och 1958 – har vi dock granskat hur många som överlevt fram till och med 1982. Det visar sig här (tabell 15) att av de 256 företagen överlevde 191 (återigen 75 %) till 1970 och 126 (49 %) till 1982. "Utslagningsprocenten" per år ökade från knappt 2 % per år under

Tabell 14 Bestående småföretag 1954–70
(499-populationen)

	Antal överlevande företag			
Startår	Totalt	1960	1965	1970
1954	110	105	97	86
1955	109	103	95	84
1956	98	95	84	70
1957	89	86	76	67
1958	93	90	83	66
Summa	499	479	435	373

Källa: Du Rietz (1980).

perioden 1958–70 till drygt 3 % per år mellan 1970 och 1982 (jfr Örtengrens studie som behandlar "krisföretagens" utveckling).

Vi har för att belysa betydelsen av de nyetablerade företagen studerat hur antalet anställda förändrats i förhållande till delbranschernas totala sysselsättning. Som syns i tabell 16 är de nyetablerade företagens andelar av sysselsättningen låga och dessutom relativt konstanta mellan 1958 och 1969. Andelen ligger på ca 2 % av sysselsättningen för alla de tre studerade åren. Flertalet branscher uppvisar tämligen konstanta andelar. Den största tillväxten i antalet anställda finns inom metallvaru- och maskinvaruindustrierna, medan de nyetablerade företagen relativt sett är viktigast i plastvaruindustrin, även om företagen inom denna bransch inte varit speciellt framgångsrika. Deras andel av sysselsättningen sjönk kontinuerligt över tiden.

Den konstanta sysselsättningsandelen kan till stor del förklaras av att en betydande del av de nyetablerade företagen blivit uppköpta eller lagts ned under åren fram till 1969. Detta avspeglas i vårt material endast i att företagen försvinner ur populationen, med åtföljande sysselsättningsminskning. Betydelsen av nyetableringar underskattas. Ett alternativt mått på företagens tillväxt erhålls därför om vi endast studerar de bestående företagen (1958–82), dvs de företag som etablerats mellan 1954 och 1958 och som finns kvar till 1982 utan att ha blivit uppköpta eller nedlagda. Denna jämförelse

Tabell 15 Bestående småföretag 1954–82
(256-populationen)

1958	1964	1970	1982
256	232	191	126

Källa: IUI.

Tabell 16 Antal anställda i företag etablerade 1954–58
(499-populationen)

Totalt antal anställda, och andel därav, inom respektive bransch och totalt

	1958		1964		1969	
SNI	Totalt	% av branschens syssel-sättning	Totalt	% av branschens syssel-sättning	Totalt	% av branschens syssel-sättning
Konstfiber-, plastindustri	256	3,4	292	3,4	319	3,8
Plastvaru-industri	430	14,3	644	10,0	707	7,5
Järn- och stålverk	66	0,3	70	0,2	56	0,2
Icke järnmetall-verk	63	–	64	–	47	–
Metallvaru-industri	3 133	5,0	4 092	5,3	4 250	5,4
Maskinvaru-industri	1 434	1,4	2 189	1,8	2 454	2,0
Elektro-industri	492	0,9	511	0,8	594	0,9
Transport-medels-industri	564	0,8	733	0,8	805	0,8
	6 438	1,9	8 595	1,9	9 232	2,0

Källa: Du Rietz (1980).

görs i tabell 17. Att observera är dock att vi på grund av databrist endast kunnat studera företagen inom den mindre populationen med företag i färre delbranscher.

Som framgår av tabell 17 har de nyetablerade företag som "överlevt" vuxit i snabb takt. Antalet anställda ökade totalt sett med ca 110 % över den studerade 24-årsperioden. Detta motsvarar en ökning med drygt 3 % per år. Genomsnittsföretaget ökade sin sysselsättning från 12 till 25 personer. Med denna tillväxttakt tar det ytterligare över 100 år innan företaget har 1 000 anställda!

Mätt i relativa tal var småföretagens tillväxt snabbare än storföretagens, som mellan 1960 och 1983 ökade sin sysselsättning i Sverige med ca 2,4 % per år. Småföretagen växte snabbare under perioden 1958–69, men därefter har storföretagens tillväxt varit högre. Detta beror dock i hög grad på en snabb extern tillväxt, som inte har någon motsvarighet bland småföretagen. Exkluderar vi den finner vi att

Tabell 17 Antal anställda i bestående företag 1958–82

Totalt antal anställda, och andel av branschens totala sysselsättning

	1958	1964	1969	1982
Antal anställda	1 525	2 310	2 768	3 204
Tillväxt, %		51,5	19,8	15,8
Andel av branschernas totala sysselsättning, %	2,7	2,9	3,0	3,4

Källa: IUI.

småföretagens tillväxt väl mätt sig med de storas. De har även vuxit snabbare än branscherna i genomsnitt. Totala antalet anställda i de nyetablerade företagen är dock ännu 1982 synnerligen litet.

En sammanfattande bild av sysselsättningsutvecklingen ges i tabell 18. Som framgår av denna tabell ökade sysselsättningen i de företag som etablerats mellan 1954 och 1958 fram t o m 1969 för att därefter sjunka. Minskningen beror emellertid på att en betydande del av företagen köptes upp (eller lades ned) under 70-talet. Detta syns i tabellens höga sysselsättningssiffror för företag existerande 1958–69.

Tabell 18 Sysselsättningen inom de 256 undersökta företagen

	Sysselsättning			
	1958	1964	1969	1982
Genomgående företag 1958–82	1 525	2 310	2 768	3 204
Företag existerande 1958–69	943	1 504	1 792	
Företag existerande 1958–64	407	509		
Företag existerande 1958	270			
Totalt antal anställda	3 145	4 323	4 560	3 204

Källa: IUI.

I tabell 19 redovisas hur de 256 undersökta företagen fördelas på expansiva, kontraktiva och "övriga" företag i sysselsättningshänseende. Som framgår där kan flertalet företag beskrivas som stabila vad gäller antalet anställda. Den helt övervägande gruppen företag redovisar alltså varken några signifikanta ökningar eller minskningar i antalet anställda.

Värt att notera är att flertalet av de expansiva företagen i en pe-

Tabell 19 Antal expansiva respektive kontraktiva företag

		Expansiva[a]			Kontraktiva[b]			Övriga		
	Totalt antal	1958-64	1964-69	1969-82	1958-64	1964-69	1969-82	1958-64	1964-69	1969-82
Genomgående företag 1958–82	126	29	20	20	2	5	6	95	101	100
Företag existerande 1958–69	76	13	14		1	1	(76)[c,d]	62	61	
Företag existerande 1958–64	30	6			1	(30)		23		
Företag existerande 1958	24				(24)					
Summa	256	48	34	20	4(24)	6(30)	6(76)	180	162	100

[a] Expansiva = +20 %, minst 10 personer.
[b] Kontraktiva = -20 %, minst 10 personer.
[c] ( ) = uppköpta, nedlagda, försvunna.
[d] Av dessa företag försvann 11 under 1970; jfr tabell 2.

riod *inte* är expansiva i kommande perioder. Av de totalt 256 företagen var endast 3 expansiva under alla de tre perioderna och 16 expansiva under två perioder.

3.3 Nyetablerade teknikföretags tillväxt

Ytterligare en intressant småföretagspopulation är det sample om 60 teknikföretag etablerade efter 1965 som Reitberger-Utterback (1982) har studerat. Dessa 60 företag utgjorde ca 1/3 av den population på totalt 191 industriföretag som startats mellan 1965 och 1974 och som 1980 hade minst 20 anställda, 5 miljoner i omsättning och var självständiga företag. Den större populationen på 191 nystartade företag används av Reitberger-Utterback som ett jämförelsesample (se figur 6 som beskriver urvalsprinciperna).

Mellan 1976 och 1980 växte dessa 60 företag i omsättningshänseende med ca 185 % i löpande priser. Totala omsättningen var 1980 ca 2,1 miljarder. Tillväxten i antal anställda var under samma period 2 250 personer, varav ca 1 600 i Sverige. Företagens totala sysselsättning uppgick till 5 610 1980, varav 4 640 i Sverige. Av de totalt

Figur 6 Nyetablerade företag 1965–74. 1980 års situation

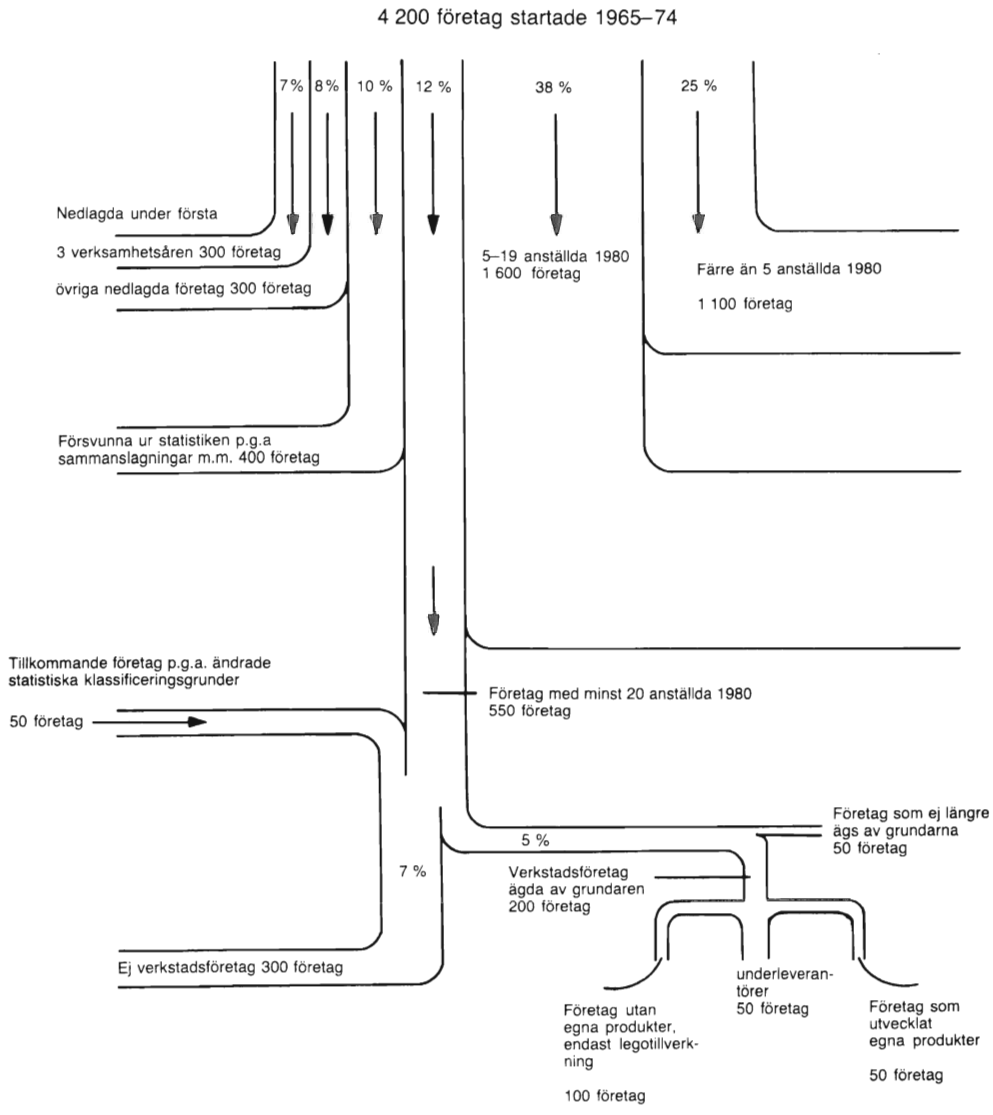

Källa: Reitberger-Utterback (1982).

1600 nyanställda i Sverige kom 480 till som en följd av företagsköp.

Sammantaget har dessa teknikbaserade företag vuxit snabbt mellan 1976 och 1980, till stor del tack vare en hastigt ökande utlandsförsäljning. Tillväxten för dessa företag var avsevärt snabbare än för de 10 storföretag vi redogjort för ovan.

Jämfört med den större populationen av 191 företag har de teknikbaserade företagen högre tillväxt, större utlandsförsäljning,

högre marginaler och räntabilitet (tabell 20). Andra utmärkande drag för de tekniktunga småföretagen är enligt Reitberger-Utterback 1) en stor andel av produktionen utlagd på underleverantörer, liten egen produktion; 2) höga FoU- och marknadsinvesteringar; 3) starka utlandsbindningar, även via direktinvesteringar; 4) begränsad inhemsk, hård utländsk konkurrens; 5) kvalitet, ej pris, viktigaste konkurrensmedel. Dessa karakteristika överensstämmer förvånansvärt väl med de stora internationaliserade företagens (se avsnitt 2.4). Erfarenheterna är även snarlika dem som drogs i en studie av snabbväxande nordiska företag (Jagrén, 1986).

Reitberger-Utterback beskriver även hur tillväxten för ett typiskt (artificiellt) företag ser ut (se tabell 21). Som framgår av tabellen växer företaget snabbt och framgångsrikt fram till år 6. Efter år 6 börjar problemen torna upp sig, och företaget måste välja strategi. Skall det förbli litet eller satsa på fortsatt tillväxt? Väljer företaget, som detta konstruerade företag, att satsa på expansion, kommer en tid av sämre likviditet och finansiell instabilitet. (Detta stämmer väl överens med de historiska erfarenheterna från dagens storföretag.) Om strategin lyckas växer företaget snabbt, sysselsättningen och utlandsfaktureringen ökar. Dessutom etablerar företaget egna dotterbolag utomlands. Finansiellt däremot försämras resultaten. Efter att ha klarat den värsta perioden förbättras åter resultaten efter år 10. Reitberger-Utterbacks empiriska analys visar att få företag klarar detta steg på egen hand. Det är i flertalet fall den egna kapitalbasen som är alltför liten för den snabba expansionen. Alternativet är att drastiskt minska tillväxttakten, men även detta kan ge oönskade konsekvenser. Den produktionsskala man investerat sig in i kan bli

Tabell 20 Jämförelse mellan företagssamplen
Medianvärden

	Teknikbaserade småföretag	Alla småföretag
Antal företag	60	191
Ålder	10	10
Omsättning 1980 (Mkr)	18	12
Tillväxt omsättning 1979–80 (%)	33	20
Utlandsförsäljning 1980 (Mkr)	11	–
Andel utlandsförsäljning 1980 (%)	60	–
Sysselsättning 1980	49	33
Sysselsättningsökning 1979–80 (%)	11	4
Lön per anställd 1980 (tkr)	71	66
Bruttomarginal 1980 (%)	10	10
Nettomarginal 1980 (%)	6,7	4,0

Källa: Reitberger-Utterback (1982).

Tabell 21 Finansiell struktur och tillväxt i ett artificiellt företag 2, 6, 10 och 14 år efter starten

	Antal år efter starten			
	2	6	10	14
Total försäljning, Mkr	2	5	20	80
– egen produktionsandel, %	50	100	100	100
– utlandsfakturering, %	0	20	80	80
Total sysselsättning	4	10	50	150
– i Sverige	4	10	45	120
– i utlandet	0	0	5	30
Bruttomarginal, %	5	15	10	14
Kapitalomsättningshastighet, ggr/år	1,3	1,7	1,4	1,3
Balansomslutning, Mkr	1,5	3,0	15,0	60,0
Eget kapital, Mkr	0,1	0,1	0,8	6,4
Obeskattade reserver, Mkr	0,0	0,8	2,4	12,0
Check kreditgräns, Mkr	0,2	0,5	2,0	8,0
Andra banklån, Mkr	0,0	0,6	5,0	20,0
Statliga produktutvecklingslån, Mkr	0,0	0,3	0,3	0
Andra statliga lån, Mkr	0,3	0,0	1,0	0
Andra lån, Mkr	0,9	0,7	3,5	14,0
Soliditet, %	7	17	13	21
Likviditet, %	100	150	90	100
Genomsnittlig skuldränta, %	2	3	6	4
Nettomarginal, %	0	12	6	10
Avkastning på totalt kapital, %	2	24	11	14
Avkastning på eget kapital, %	0	120	60	60
Utdelning	0	0	0	0

Källa: Reitberger-Utterback (1982).

för stor, och man kan kanske inte utnyttja det "go" som finns i företaget. Sist men inte minst, det initiala försprång på tekniksidan som fanns gentemot konkurrenterna riskerar att ätas upp. Till dessa problem kommer i vissa fall också att företaget nu kommit in i ett skede där nya, omfattande kunskapsinvesteringar kan krävas – t ex för en ny produktgeneration. Detta ställer ännu större krav på kapitalbasen. I flertalet fall måste därför delar av, eller hela, aktiestocken säljas. Beslutet om hur kapitalbasen skall breddas är ett av de mest kritiska besluten i företagets utveckling. Detta belyser betydelsen av en väl fungerande kapital- och aktiemarknad för att möjliggöra en effektiv finansiering utan att framtvinga försäljning till andra företag.

En fråga av speciellt intresse är hur många av dessa nyetablerade företag som har förutsättningar att bli de nya storföretag som be-

hövs inom 40 à 50 år. Som visats i Eliasson m fl (1985) tillhör bara ett företag startat efter 1945 – Tetra Pak – de 25 största exportörerna. Hur stor är sannolikheten att något av de studerade, nyetablerade företagen skall bli ett nytt Tetra Pak?

Reitberger-Utterback (1982) kommer till slutsatsen att företag som liksom Tetra Pak eller Gambro under lång tid växer så snabbt egentligen är unika företeelser. Det genomsnittliga företaget växer med ca 50 anställda på 10 år, jämfört med Gambros mer än 10 gånger snabbare tillväxt. Hoppet till företag i storleksordningen närmast under Gambro är dessutom *mycket* stort. Studiens slutsats är att det tekniskt nyskapande företaget oftast fungerar som en "plantskola" för existerande företag, som köper in småföretaget 10–14 år efter starten när de finansiella svårigheterna ofta är betydande. Däremot är det mycket sällan de nya företagen utvecklas till självständiga medelstora eller stora företag. De eventuella sysselsättningseffekterna registreras därför i de uppköpande företagen.

Sverige skiljer sig enligt studien på denna punkt kraftigt från USA, där de nyetablerade företagen i mycket större utsträckning expanderade till betydande verksamheter. Huvudorsaken till detta ligger, enligt Reitberger-Utterback, i det faktum att nästan inga entreprenörer i Sverige har en så hög ambitionsnivå, "man strävar inte efter ett imperiebyggande".

3.4 Sammanfattning av småföretagens tillväxt

Som visats i både Du Rietz (1980) och Reitberger-Utterbacks (1982) material, har de överlevande småföretagen som grupp i stort sett väl motsvarat storföretagens tillväxt. Detta beror huvudsakligen på några få snabbväxande företag. Flertalet småföretag växer långsamt eller inte alls.[1] De absoluta storlekarna på företagen är dessutom så små att sannolikheten för att ett nystartat industriföretag på mindre än 30–40 år skall kunna uppnå betydande storlek är liten. Dessutom har uppköpen av småföretag ökat betydligt under 70-talet. Uppköpsbesluten kan dels förklaras av att småföretagen har bra nya idéer och produkter som passar in i existerande storföretags struktur, dels av att de framgångsrika, snabbväxande företagen oftast får finansiella problem orsakade av den snabba tillväxten. Småföretagen med de mest lovande idéerna och produkterna blir därför, och i ökande omfattning, uppköpta *innan* de blivit stora. Detta synes speciellt vara fallet inom verkstadsindustrin, där antalet tekniskt

[1] Detta resultat överensstämmer också med SINDs studier av småföretag i Eskilstunaområdet.

avancerade och internationellt inriktade uppköpare är stort. Analysen talar därför mot det faktum att dagens småföretag snabbt kan bli morgondagens storföretag. Dessa måste i stället sökas bland dagens medelstora företag.

3.5 Kulissföretagen

I avsnitten ovan har vi granskat dels småföretagens, dels de största företagens tillväxt. Vi konstaterade där bl a att småföretagens tillväxt totalt sett är mycket långsam. En tredje, kompletterande fråga är därför vilka företag som har förutsättningar att bli morgondagens storföretag inom industrin. Vad utmärker dessa företag idag? Kan vår historiska analys ge uppslag?

Denna typ av fråga är behäftad med många problem. Viktigast av invändningarna är sannolikt att det på företagsnivå inte finns någon garanti för att framgång och expansion i går och i dag även ger expansion i morgon.

Framgång kan definieras på tre olika sätt: a) teknologisk framgång, dvs en tekniskt sett överlägsen produkt, b) marknadsframgång, dvs att sälja sin produkt i stora volymer och c) ekonomisk framgång, att få en högre avkastning på de investerade pengarna än vad andra alternativ skulle ha gett. Viktigt att uppmärksamma är att varken teknologisk framgång eller marknadsframgång i sig garanterar också ekonomisk framgång.

Vi är i första hand intresserade av ekonomiskt framgångsrika, snabbväxande företag. Då lönsamhetsdata ofta saknas har vi varit hänvisade till att studera tillväxtdata.

Flertalet av de medelstora företag som vuxit snabbt under de senaste decennierna kan hänföras till elektronik-, verkstads- och kemibranscherna, dvs till industrigrenar som varit expansiva relativt industriproduktionen totalt.[1] Hit kan föras t ex Tetra Pak, IBM Svenska AB, KemaNobel, Perstorp, Pharmacia, Astra, Flygt, Hexagon, IKO Kabel, Åkermans Verkstad, Becker och Sonessons (som rymmer de snabbväxande Crawford Door och Gambro). Ytterligare ett företag som bör räknas med är Esselte. Vissa av dessa är redan idag storföretag (Esselte, KemaNobel, Perstorp, Tetra Pak), andra ligger på gränsen (tabell 22). Till de snabbväxande företagen borde också räknas delar av större koncerner, t ex Rifa (Ericsson) samt LKB och Carl Munters (Incentive). Sammantaget har dessa företag sedan 1965 i stort sett tredubblat antalet anställda.

[1] Vi har här granskat de 175 största industriföretagen 1983 och deras utveckling sedan 1965.

Tabell 22 Exempel på snabbväxande företag 1965–83

	Antal anställda	
	1965/66	1983
Esselte	8 200	15 388
KemaNobel	1 562	7 226
Sonesson	2 000	6 630
Astra	3 800	6 264
Perstorp	2 100	4 211
Pharmacia	700	4 055
IBM Svenska AB	2 100	4 021
Hexagon	(ca 1 000)	3 451
Flygt	400	3 026
Becker	1 500	2 632
Tetra Pak	750	2 151
Åkermans	300	1 583
IKO Kabel	297	1 533
Kone-gruppen	73	1 180
Summa	23 782	63 351

Källa: Årsredovisningar.

Det är givetvis inte möjligt att ge en heltäckande bild av de snabbväxande företagen. Deras olikheter är i det avseendet alldeles för stora. Vi kan vidare ha missat flera företag och vår inriktning mot industrisektorn kan medföra att vi glömmer andra viktiga sektorer. Vår genomgång stöder dock tesen att det främst är inom de kunskapsintensiva branscherna våra storföretag kommer att finnas.

För flertalet av dessa företag gäller att de baserat sina framgångar på nya idéer och produkter. Antalet snabbväxande företag som huvudsakligen konkurrerar genom hög processeffektivitet är litet. Företagen utmärks därmed av höga FoU- och marknadsinvesteringar och av att de huvudsakligen konkurrerar på världsmarknaden.

Liksom vad gäller de snabbväxande småföretagen finns möjligheten att också "kulissföretagen" i ökande utsträckning kommer att knytas till, eller köpas upp av de allra största företagen (som under de senaste åren t ex LKB 1986 av Pharmacia, och KemaNobel av Bofors). Tillväxten kommer i så fall att ske inom de större enheternas ramar. Även i dessa fall sker en kontinuerlig omstrukturering och omkombinering inom industrisektorn.

4 Avslutning

Denna studie har belyst det historiska, långsiktiga tillväxtmönstret hos olika företag och företagsgrupper. Den svenska ekonomin domineras på medellång sikt av ett litet antal stora, internationella företag. Deras historia karakteriseras av en huvudsakligen intern tillväxt fram till mitten/slutet av 60-talet. Därefter har den externa tillväxten via företagsköp kommit att spela en allt viktigare roll. Utmärkande för företagen har varit en stark satsning på FoU och marknadsföring och en i flertalet fall tidig och långt driven internationalisering. Företagen har därigenom kraftigt förändrats inifrån. Den stabilitet som en genomgång av storföretagen under olika år ger vid handen är således delvis en synvilla.

Vad gäller tillväxt- och överlevnadsmönstren inom de studerade företagsgrupperna kan vi sammanfattningsvis konstatera att:

- Andelen företag som blir uppköpta eller nedlagda per år i en slumpmässigt vald företagspopulation, har ökat från 1–2 %, som gällde fram till mitten av 60-talet, till 3–4 % årligen för perioden därefter. Denna förändring gäller både småföretag och industriföretag i allmänhet. Detta innebär i sin tur att företagens livslängd som enskilda bolag minskat från 40–50 år till 15–20 år, dvs en halvering. Samtidigt står det helt klart att storlek i sig verkar bevarande, bl a genom en större förmåga att klara tillfälliga kriser.
- Nyetableringen av företag har varit liten under större delen av efterkrigstiden jämfört med perioden innan. Nyföretagandet var speciellt lågt under 70-talet, men har under de senaste åren åter ökat.
- Tillväxtförloppet generellt sett är en mycket tidskrävande process. Ytterst få företag växer snabbt till storföretag.
- Företagsköpen blivit allt viktigare för storföretagens expansion och förnyelse.
- Sannolikheten för att nya företag snabbt skall växa sig stora är betydligt mindre idag än under den tidsperiod (1890–1930) då dagens storföretag växte fram. Denna slutsats gäller för alla typer av småföretag. De teknikbaserade småföretagen växer visserligen snabbt men ytterst få klarar att finansiera tillväxten på egen hand. Antingen minskar man expansionstakten eller också tvingas man uppge kontrollen över företaget. Företag som Tetra Pak är här snarast det undantag som bekräftar den generella regeln. Detta problem visar på betydelsen av en väl fungerande riskkapital- och aktiemarknad.
- Utvecklingen under efterkrigstiden har gynnat framför allt de företag som uppnått viss storlek samt satsat på marknadsföring, kunskap och FoU. Företagens tillväxt är nära kopplad till sats-

ningar på dessa områden. Både för storföretagen och för småföretagen finns klara samband mellan denna strategi och en snabb tillväxt. Betydelsen av finansiell storlek och kunskapssatsningar förefaller snarare ha ökat än minskat under det senaste decenniet. Allt talar därför för att dagens företag (storföretagen samt kulissföretagen) måste dra svensk ekonomi under överskådlig tid.

Det sker givetvis kontinuerligt "ommöbleringar" bland de existerande företagen. Vissa expanderar medan andra stagnerar. Kunskapsintensiva verkstads- och kemiföretag ökar sina andelar relativt kunskapsextensiva företag. Det är dock inte möjligt att förutse vilka enskilda företag som kommer att lyckas under en kommande tidsperiod. Detta beror till övervägande del på företagsspecifika faktorer och – inte minst – på slumpen.

Sammantaget visar studien att en väl fungerande exit- och entryfunktion är avgörande för ett lands ekonomiska utveckling på lång sikt. Nya företag måste växa fram, gamla företag omstruktureras eller läggas ned. Kapitalmarknadens funktion är att göra selektionsprocessen så effektiv som möjligt. Detta innebär, som påpekats i kapitel II, att antalet lyckade satsningar måste maximeras med hjälp av en hög etableringstakt, och antalet överlevande misstag minimeras med hjälp av en hård utsorteringspolitik. Detta förutsätter en effektiv aktiemarknad med kompetenta och hårdhänta aktieägare som ser till att de egna vinstintressena sammanfaller med företagets långsiktiga vinstresultat.

Koncernfakturering 1880–1983
Miljoner kronor, löpande priser

	Electrolux	SKF	Ericsson	Sandvik	Volvo	Swedish Match	Atlas Copco	Alfa Laval	AGA	ASEA
1880			0,02	(1)			1			
1890			0,7	(4)			1	2		0,1
1900			7	(6)			3	10		4
1910		1	16	10			2	12		22
1920	(10)	110	33	35		100	13	33	8	117
1930	(80)	175	86	23	(3)	120	11	58	7	90
1940	(170)	480	140	52	(50)	130	20	118	(16)	255
1950	273	786	250	152	300	380	101	341	190	675
1960	683	2 109	1 018	454	1 556	900	480	795	463	1 353
1970	1 869	4 758	3 160	1 601	5 324	2 314	1 542	1 535	1 058	3 690
1980	22 874	12 512	12 174	8 146	23 803	6 486	6 227	6 543	4 508	12 557
1983	32 146	16 191	25 766	10 119	99 460	8 452	8 093	9 250	5 458	30 229

Anm: Parentes anger att siffrorna är osäkra.

Källor: Årsredovisningar, företagshistoriker.

Förädlingsvärde 1950–83
Miljoner kronor, löpande priser
Inom parentes procent av omsättningen

	Electrolux	SKF	Ericsson	Sandvik	Volvo[a]	Swedish Match	Atlas Copco	Alfa Laval	AGA	ASEA
1950[b]	120(47)	525(67)	152(61)	87(57)	150(5)	240(63)	35(36)	140(42)	90(48)	325(48)
1960[b]	320(47)	1 410(67)	620(6)	260(57)	770(50)	560(63)	173(36)	330(42)	220(48)	650(48)
1970	919(49)	2 937(62)	2 093(66)	899(56)	1 808(34)	1 293(56)	592(38)	642(42)	522(49)	1 553(42)
1980	9 480(41)	7 501(56)	6 828(56)	4 333(53)	7 912(33)	2 302(35)	2 668(43)	2 475(38)	2 054(46)	4 798(38)
1983	12 621(39)	8 087(50)	12 680(49)	4 795(47)	16 423(17)	2 953(35)	3 219(35)	3 518(43)	2 447(45)	11 201(37)

[a] Utvecklingen delvis beroende av den ökade tradingverksamheten genom STC.
[b] Schablonmässigt beräknade.

Källa: Årsredovisningar.

Litteratur

Attman, A m fl, 1976, *LM Ericsson 100 år,* Stockholm.

Birch, D L, 1979, The Job Generation Process, MIT-CPA, Cambridge, Massachusetts.

Carlsson, B m fl, 1979, *Teknik och industristruktur – 70-talets ekonomiska kris i historisk belysning,* IUI-IVA, Stockholm.

Carlsson, B m fl, 1981, *Industrin inför 80-talet,* IUI, Stockholm.

Carlsson, B, 1986, "Produktion och konsumtion av tjänster i privat och offentlig regi" i *Kunskap, information och tjänster,* IUI, Stockholm.

Dahmén, E, 1950, *Svensk industriell företagarverksamhet* (2 band), IUI, Stockholm.

Dahmén, E, och Eliasson, G (red), 1980, *Industriell utveckling i Sverige. Teori och verklighet under ett sekel.* IUI, Stockholm.

Du Rietz, G, 1980, *Företagsetableringarna i Sverige under efter krigstiden,* IUI, Stockholm.

Du Rietz, G, 1985, "Nyföretagandets roll för sysselsättningen" i Jakobsson, U m fl, *Arbetslöshetsfällan,* SAF, Stockholm.

Eliasson, G, 1984, *De utlandsetablerade företagen och den svenska ekonomin.* Forskningsrapport nr 26, IUI, Stockholm.

Eliasson, G m fl, 1984, *Hur styrs storföretag?,* IUI-Liber, Kristianstad.

Eliasson, G m fl, 1985, *De svenska storföretagen,* IUI, Stockholm.

Evans, D S, 1987, "The Relationship between Firm Growth, Size, and Age; Estimates for 100 Manufacturing Industries", *The Journal of Industrial Economics,* Vol. XXXV, No. 4 (June), s 567–581.

Glete, I, 1983, *ASEA under 100 år,* Uddevalla.

Glete, I, 1984, *Storföretag i starkström,* Uddevalla.

Grotkopp, W, 1929, *Den svenska tändsticksindustrin,* Stockholm.

Gårdlund, T m fl, 1973, *Atlas Copco 1873–1973,* Örebro.

Gårdlund, T m fl, 1983, *Alfa Laval 100 år,* Stockholm.

Hall, B H, 1987, "The Relationship between Firm Size and Firm Growth in the US Manufacturing Sector", *The Journal of Industrial Economics,* Vol. XXXV, No. 4 (June), s 583–606.

Hassbring, L, 1979, *The International Development of the Swedish Match Company 1917–1924,* Stockholm.

Hedin, G m fl, 1938, *Sandviken – ett svenskt järnverk,* Uppsala.

Jagrén, L, 1986, "Newly Established Fast Growing Nordic Companies" i *Growth Policies in a Nordic Perspective,* ETLA, IFF, IUI IØI, Helsingfors.

Lindgren, H, 1979, *Corporate Growth. The Swedish Match Industry in Its Global Setting,* Stockholm.

McQueen, D H, och Wallmark, J T, 1983, "100 viktiga innovationer i Sverige 1945–1980", *STU-information* nr 350–1983, STU, Stockholm.

Oxelheim, L, 1984, "The Largest Nordic Manufacturing Companies" i Helsingfors. *Economic Growth in a Nordic Perspective,* ETLA, IUI, IØI, Helsingfors.

Reitberger, G, och Utterback, J, 1982, Technology and Industrial Innovation in Sweden – A Study of New Technology Based Firms, MIT-CPA, STU, Stockholm.

Rydén, B, 1971, *Fusioner i svensk industri,* IUI, Stockholm.

Steckzén, B, 1957, *Svenska Kullagerfabriken,* Göteborg.

Swedenborg, B, 1982, *Svensk industri i utlandet. En analys av drivkrafter och effekter,* IUI, Stockholm.

Sveriges Mekanförbund, 1967, *Samarbetet mellan huvudleverantör och underleverantör,* Stockholm.

Torekull, B (red), 1984, *Med Facit i hand,* Linköping.
Wikander, U, 1979, *Kreuger's Match Monopolies 1925–30,* Stockholm.
Wikander, U, 1981, "The Swedish Match Company in Central Europe" i Teichova, A, och Cotvell, P (red), *International Business and Central Europe 1918–1939,* New York.
Wohlert, K, 1981, Framväxten av svenska multinationella företag, Uppsala.

Fackpress
Industrikalendern
Verkstadsföreningens lönsamhetsberäkningar
Årsredovisningar